

Janusz Kuczyński, Zygmunt Pyzik

Badania osady wczesnośredniowiecznej w Świątomarzy, pow. Iłża

---

Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 4, 109-145

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ KUCZYŃSKI
ZYGMUNT PYZIK

BADANIA OSADY WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ W ŚWIĘTOMARZY, POW. IŁŻA

Zainteresowanie się pod względem archeologicznym Świętomarzą wynikało z dwóch względów: miejscowość ta wcześniej wymieniana jest w źródłach historycznych pisanych¹ oraz leży na obszarze masowego występowania żużla starożytnego². Świętomarz od lat przyciągała uwagę historyków mediewistów, którzy z powodu braku większego zasobu przekazów pisanych ograniczyli się jedynie do przypuszczeń i ogólnikowych stwierdzeń na temat genezy osady i charakteru jej pierwotnego osadnictwa. Na szczególną uwagę zasługują poglądy Kazimierza Tymienieckiego, który tak pisał o Świętomarzy i sąsiadującym z nią Tarczku:

Przeciwstawność przyrodzona, a co za tym idzie i gospodarcza, z jednej strony okolic odwiecznie rolniczych nad Nidą i Kamienną, z drugiej strony puszczy łysogórskiej była powodem powstania targowisk wymiennych na pograniczu puszczy. Najdawniejszym takim targowiskiem była miejscowość, położona na wschodnim krańcu Łysogór, zwana Targiem lub Tarżkiem, później wreszcie Tarczkiem. Obok Tarczka, najwybitniejszej osady handlowej Łysogór, leży wieś, zwana Starym Tarczkiem albo Świętomarzą. Tutaj prawdopodobnie leżało pierwotne targowisko, przeniesione następnie na drugą stronę strumienia Świśliny³ do Nowego Tarczku. Targowisko pierwotne pochodzić mogło z epoki jeszcze plemiennnej, nawet dość odległej. Pierwotne targowisko nie posiadało prawdopodobnie stałego zaludnienia lub bardzo tylko nieliczne: jedynie w pewnych określonych porach roku zbierano się tutaj dla prowadzenia handlu wymiennego. Targowisko leżało już w puszczy, jakkolwiek blisko jej granicy, rolnicy więc znad Kamiennej, a być może i z dalszych okolic, byli gośćmi u puszczaków. Stary Tarczek był miejscem bardzo starodawnego kultu religijnego. Zetknięcie się z puszczą sprzyjało zawsze rozwojowi uczuć religijnych [...] W puszczy i nad strumieniem leżała miejscowość, zwana potem Starym Tarczkiem lub Świętomarzą. Długosz, który znał dokładnie dzieje każdego zakątka w obrębie diecezji krakowskiej, wspomina, że nazwę swą otrzymała Świętomarza od ludowej nazwy Matki Boskiej, zwanej w czasach pierwocin chrześci-

¹ J. Długosz *Liber beneficiorum*, I, s. 437.

² K. Bielenin *Starożytne hutnictwo świętokrzyskie*, wyd. II, Warszawa 1964, ryc. 1.

³ Autor się omylił, gdyż w rzeczywistości chodzi o rzekę Psarkę.

jaństwa w tym kraju Świętą Marzą (Długosz *Liber beneficiorum*, I, s. 437). W czasach Długosza widoczne nazwy tej w znaczeniu religijnym już nie używano, przechowała się jednakże starodawna tradycja [...] Nasuwa się wobec tego przypuszczenie, że miejsce kultu, podobnie jak i miejsce targu, sięga początkami swymi doby przedpiastowskiej i przedchrześcijańskiej. Tutaj więc, podobnie jak i w wielu innych wypadkach, kult chrześcijański zająłby miejsce dawniejszego kultu pogańskiego⁴.

W okresie od 14 października do 15 listopada 1960 roku ekspedycja archeologiczna w składzie: doc. mgr inż. Mieczysław Radwan, mgr Kazimierz Bielenin z Muzeum Archeologicznego w Krakowie, mgr Janusz Kuczyński i mgr Zygmunt Pyzik z Muzeum Świętokrzyskiego oraz kreślarz Jan Leśniak, przeprowadziła wstępne badania archeologiczne, powierzchniowe i wykopaliskowe na terenie Świętomarzy, GRN Tarczek, pow. Iłża. Zostały one zainicjowane przez doc. M. Radwana, kierownika Zespołu Historii Hutnictwa Zakładu Historii Nauki PAN i Katedry Historii Techniki AGH w Krakowie, w związku z prowadzonymi od roku 1955 na szeroką skalę kompleksowymi badaniami nad hutnictwem starożytnym z okresu wpływów rzymskich i wczesnośredniowiecznym na obszarze tak zwanego Zagłębia Staropolskiego.

Podjęcie badań w Świętomarzy wiązało się z ogólnym programem badawczym na r. 1960, którego jednym z podstawowych celów było odkrycie i wyjaśnienie ewentualnych powiązań starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego z osadnictwem wczesnośredniowiecznym. Z powyższych względów jako miejsce badań wybrano Świętomarz, wieś o tradycjach sięgających w głąb wczesnego średniowiecza⁵.

Miejscowość ta położona jest na przedpolu północno-wschodniej części Łysogór, w odległości 4 km na wschód od Bodzentyna. Od zachodu graniczy z Tarczkiem. Teren Świętomarzy pocięty jest wyerodowanymi w lessie wązozami, osiagającymi w niektórych miejscach głębokość paru metrów.

BADANIA POWIERZCHNIOWE

Przed przystąpieniem do badań wykopaliskowych przeprowadzono w pierw poszukiwania powierzchniowe, którymi objęto większość pól świętomarskich. W wyniku tych poszukiwań zlokalizowano kilka skupisk występowania materiału zabytkowego, reprezentowanego przez ceramikę wczesnośredniowieczną i żużel o strukturze starożytnej.

1. Wzgórze kościelne (część zachodnia):

Inwentarz: Około 50 ułamków naczyń glinianych obtaczanych na kole, wykonanych z gliny schudzonej drobnym tłuczniem granitowym. Powierzchnia ścianek jest gładka lub lekko szorstkawa, koloru najczęściej brązowego, rzadziej brunatnego i szarego. Przeciętna grubość ścianek wynosi 0,6 cm. Jedenaście skorup ze zdobieniem żłobkami poziomymi, płytko rytymi. Wypalenie dobre i zazwyczaj jednolite. Drobne kawałki żużla starożytnego.

2. Wzgórze kościelne (część wschodnia):

Inwentarz: Skorupa naczynia obtaczanego, z gliny schudzonej drobnym tłuczniem. Powierzchnia gładka, szarobrazowa, zdobiona pojedynczą linią poziomą głęboko rytą. Grubość ścianki 0,7 cm.

⁴ K. Tymieniecki *Początki Kielc w związku z pierwotnym osadnictwem Łysogór*, „Pamiętnik Świętokrzyski”, R. 1930, Kielce 1931, s. 66—67.

⁵ Ibid.

3. Pole Jacentego Filipczaka położone po północnej stronie drogi Świętomarz — Bodzentyn, opodal mostu na Psarce:

Inwentarz: 11 skorup, w tym duży fragment naczynia o średnicy wylewu 23 cm. Na uwagę zasługuje ponadto kawałek prymitywnie wykonanego dna z gliny schudzonej grubym i źle wymieszanym tłuczniem granitowym. Krawędź dna jest uformowana bardzo nierówno, a na powierzchni znajdują się liczne zagłębienia.

Na 8 skorupach występuje zdobienie żłobkami poziomymi, w tym na jednej skorupie znajduje się ponadto pasmo linii falistej, a na dwóch rząd dołków, po trzy dołki w grupie, umieszczony u nasady szyjki naczynia. Na dalszych 2 ułamkach rząd ukośnych nakłuc. Ścianki są gładkie, z wyraźnymi śladami obtaczania, barwy brązowej z odcieniem szarym i brunatnym.

4. Północna część pól świętomarskich:

Inwentarz: Stwierdzono tu występowanie dużej ilości żużla. Zlokalizowano i następnie zbadano wykopaliskowo piecowisko — największe z dotychczas odkrytych w rejonie łysogórskim — posiadające dobrze zachowane dolne części 231 pieców hutniczych z okresu późnorzymskiego. Stanowisko to, oznaczone nr 2, zostało opracowane i opublikowane oddzielnie⁶. Znajdowało się ono na polu Mariana Pokrywki.

BADANIA WYKOPALISKOWE

Skutkiem penetracji powierzchniowych badania wykopaliskowe w Świętomarzy przeprowadzono w zachodniej części lessowego wzgórza leżącego na wysokości 260 m n. p. m. Od strony północnej i zachodniej wzgórze otaczają dwie rzeczki: Psarka i wpadająca do niej Gostkówka (ryc. 1). Teren wzgórza dość stromo opada w kierunku wymienionych rzek. Obszar lewobrzeżny stanowią podmokłe łąki. Wzgórze jest częściowo zabudowane. Oprócz orientowanego kościoła gotyckiego pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Boskiej, ukończonego w 1434 roku⁷, znajdują się na nim inne zabudowania, przynależne do kościoła parafialnego, i drewniany budynek szkolny z roku 1864. Opisywane stanowisko oznaczone numerem 1. Założono 4 wykopy badawcze. Wobec bardzo dużej ilości materiałów kulturowych, wydobytych w toku eksploracji, z braku miejsca nie będziemy mogli szczegółowo ich opisać. Przedstawimy je tylko sumarycznie, a dokładniej opiszemy jedynie zabytki wybrane.

WYKOP I

Wykop I o powierzchni 25 m² (2,5 × 10 m) usytuowano przy zachodniej części muru otaczającego cmentarz kościelny. Warstwę kulturową tworzyła ziemia próchniczna koloru szarobrunatnego. Poziom calcowy stanowił less o zabarwieniu żółto- względnie szarobrazowym. Warstwa kulturowa nie była jednolita pod względem chronologicznym. Stwierdzono materiał przemieszany

⁶ K. Bielenin *Sprawozdanie z badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim w 1960 i 1961 r.*, „Materiały Archeologiczne”, t. IV, Kraków 1963, s. 353—358.

⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, Województwo kieleckie, z. 2, *Powiat ilżecki*, Warszawa 1957, s. 21.

reprezentujący różne okresy: epokę kamienia, wczesne i późniejsze średniowiecze oraz artefakty z czasów nowożytnych. Dominował jednak materiał wczesnośredniowieczny, reprezentowany głównie przez ceramikę. Bardzo liczne były także kawałki żużla starożytnego⁸. Na niektórych egzemplarzach żużla widoczne są pozostałości ścianek piecowych.

Odrębną grupę materiałową stanowią dobrze zachowane na ogół kości ludzkie. W jednym wypadku stwierdzono cały szkielet osobnika dorosłego, ułożonego wzdłuż osi północ-południe, z głową w kierunku północy. Zmarły był położony na wznak z rękami wyciągniętymi przy bokach. Wkop grobowy, o głębokości 150 cm, w wyróżniającej się części dolnej zawierał ułamki naczyń z późniejszej fazy okresu wczesnośredniowiecznego.

Ogółem w wykopie I znaleziono 752 przedmioty zabytkowe, z których najliczniejsze były ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych. Z uwagi na zakres chronologiczny pracy analizie zostaną poddane wyłącznie materiały wczesnośredniowieczne.

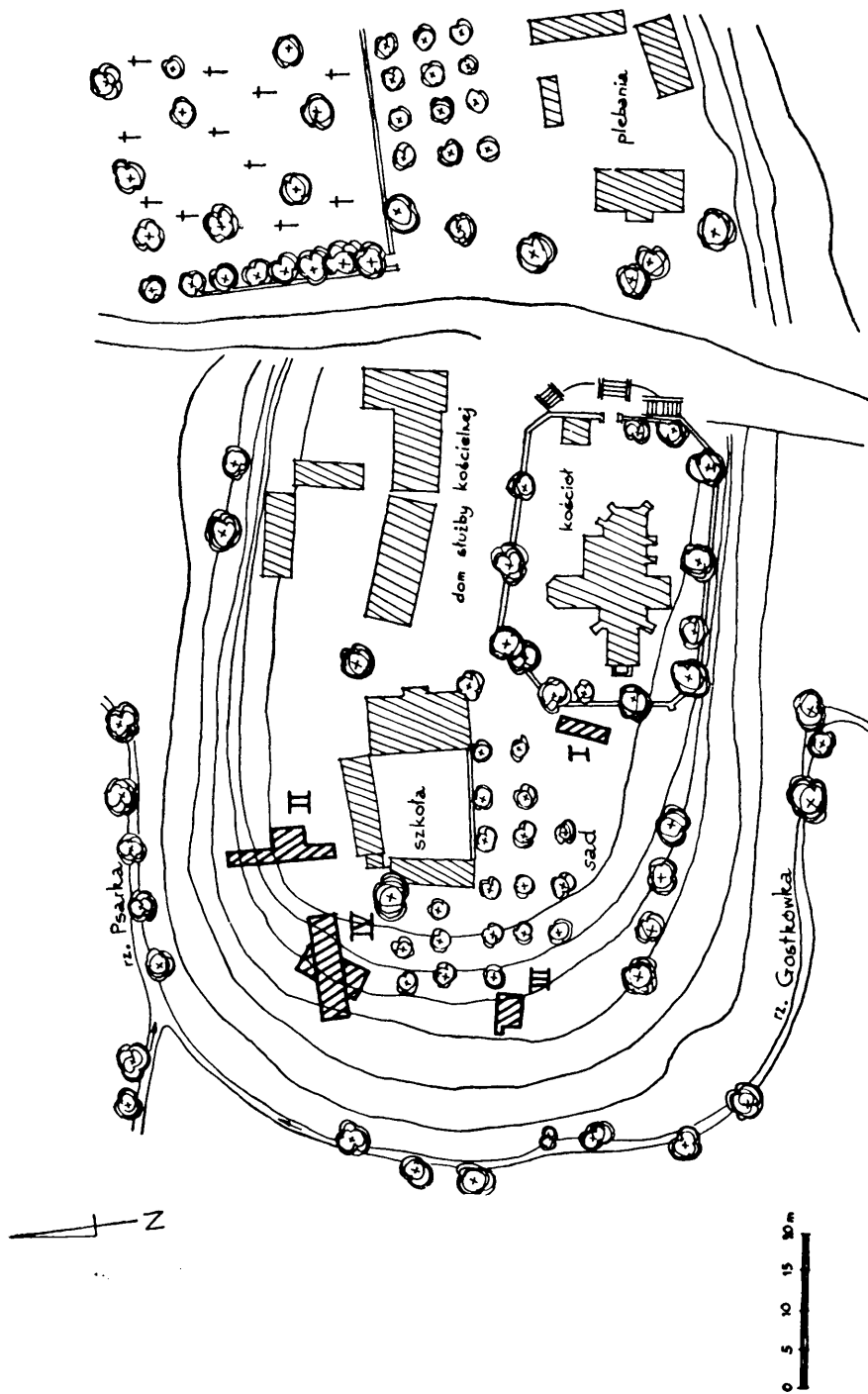
ANALIZA

1. *Stratygrafia*. Analizę i weryfikację faktów stwierdzonych w wykopie I dobrze będzie rozpocząć uwagami natury stratygraficznej. Spostrzeżenia nad stratygrafią poczynione w trakcie eksploracji pozwoliły ustalić znaczne zakłócenie pierwotnego układu pionowego warstwy kulturowej. Wierzchnią warstwę, o miąższości 25 cm, stanowił czysty humus szarobrunatny. Następną warstwę, aż do lessowego podłoża calcowego, tworzyła ziemia brunatna o lekkim odcieniu brązowym, wykazująca wybitną przewagę elementu próchnicznego. Współczynnik występowania glinki lessowej był tu bardzo niski. Duża miąższość warstwy ziemi o cechach próchnicy oraz współwystępowanie z sobą na różnych głębokościach materiałów wczesnośredniowiecznych z późniejszymi, nie wyłączając nowożytnych, świadczy o dużej zmianie układu pionowego. Zaznaczyć należy, iż tylko w dolnej części warstwy kulturowej ilość materiału późniejszego od wczesnośredniowiecznego była znikoma. Wyższe partie warstwy miały charakter zupełnie przemieszanych.

W oparciu o wszystkie spostrzeżenia trzeba stwierdzić, że główną przyczyną wyżej opisanego stanu rzeczy była późniejsza od wczesnośredniowiecznej działalność ludzka na wzgórzu, wiążąca się z budową i funkcjonowaniem kościoła oraz z użytkowaniem przykościelnej części wzgórza jako cmentarza grzebalnego, jak o tym świadczy znalezienie w wykopie kości ludzkich, w tym jednego całego szkieletu stwierdzonego w głębokiej do 150 cm jamie grobowej.

2. *Ceramika wczesnośredniowieczna*. Największą część znalezionego materiału stanowią ułamki wyrobów glinianych pochodzące prawie wyłącznie z naczyń. Jak się wydaje (analizy chemicznej wyrobów ceramicznych ze Świętomarzy niestety nie przeprowadzono), do produkcji naczyń użyto masy ceramicznej otrzymanej z gliny pospolitej z dodaniem do niej drobnej i średniej grubości domieszki tłuczni granitowego, niezbyt starannie wymieszanego. Naczynia były lepiące i następnie obtaczane. Ślady obtaczania widoczne są na całej wysokości naczyń, przy czym najintensywniej zaznaczają się na zewnętrznej części wylewów, szyjek i górnej części brzuśców.

⁸ Określenie „żużel starożytny” nie jest w danym wypadku wskaźnikiem chronologicznym, lecz informuje tylko o jego wyglądzie.

Ryc. 1. Świętomarz, pow. Iiża. Plan sytuacyjny stanowiska 1 (wzgórze kościelne). I, II, III, IV — poszczególne wykopy

Ścianki naczyń są gładkie względnie nieco szorstkawe, najczęściej koloru brązowego z odcieniem szarym bądź brunatnym. Ponadto pewna część skorup, niewątpliwie również wczesnośredniowiecznych, pochodzi z naczyń wykonanych z delikatnej gliny białej, zawierającej drobną domieszkę piasku.

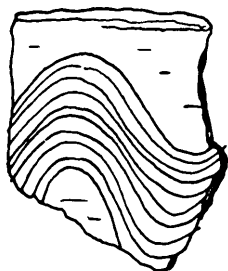
O kształcie naczyń na podstawie znalezionych w wykopie I ułamków nie można nic miarodajnego powiedzieć poza tym, iż wylewy ich były nieco zgrubione i odchylone, o krawędzi zaokrąglonej. Szyjki miały bardzo krótkie. Stwierdzono tylko jeden rodzaj ornamentu, mianowicie proste żłobki poziome, rzadziej pojedynczo, częściej wielokrotnie opasujące brzuśce naczyń, w większości płytko ryte. Wypalenie naczyń można określić jako dobre.

Prócz fragmentów naczyń stwierdzono też 2 ułamki brzegowe płaskiego spodka lub talerza (?) zdobionego przy krawędzi szerokim pasmem linii falistych (ryc. 2). Być może, iż są one jednak późniejsze, zapewne średniowieczne.

3. Ż u ż e l. Liczne bryłki żużla, stwierdzone w wykopie I, wykazują cechy żużla starożytnego, jaki występuje na wielu piecowiskach z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza. W masie swej jest on porowaty lub zbity, często soplowaty. Występują w nim kawałki węgla drzewnego, odciski roślin i materiałów nieorganicznych. Na niektórych egzemplarzach widoczne są pozostałości ścianek piecowych. Fakt ten, jak również ilość żużla, przemawiają za tym, iż w pobliżu znajdowało się piecowisko hutnicze. Trudno jednak rozstrzygnąć, czy ślady te pochodzą z okresu rzymskiego, czy wczesnośredniowiecznego. Wobec faktu występowania żużla w masie materiałów wczesnośredniowiecznych, w których nie stwierdzono żadnych zabytków z okresu rzymskiego, sądzimy, że pochodzi on z piecowiska czynnego we wczesnym średniowieczu.

WYKOP II

Powierzchnia wykopu II wynosiła 65 m². Wykop zorientowano długością na osi północ—południe. Znajdował się on w północno-zachodniej części wzgórza, częściowo na zboczu opadającym w kierunku Psarki. Górą zalegała warstwa próchniczna o miąższości około 50 cm, malejącej zgodnie ze spadkiem terenu. Tworzyła ją spoista czarna ziemia, która zawierała materiały chronologicznie różne, od wczesnośredniowiecznych po nowożytnie, ze znaczną przewagą wymienionych w pierwszej kolejności. W środkowej części wykopu na głębokości 35 cm zarysowała się jama, w rzucie owalna, o wymiarach 3 × 4 m

Ryc. 2. Materiał zabytkowy z wykopu I

i głębokości 145 cm. Wypełnisko jamy stanowiła ziemia ciemnobrunatna, dwukrotnie przewarstwiona pasemkami lessu kilkunastocentymetrowej miąższości oraz pasmem iłu. Na dnie i ścianach jamy zalegała warstwa intensywnie brunatnej ziemi. W wypełnisku jamy występowały w dużej ilości nieregularnie rozmieszczone kwarcyty i piaskowce, niektóre ze śladami spękania ogniowego. Ponadto stwierdzono małe kawałki polepy, żuźła starożytnego, dużo skorup z naczyń wczesnośredniowiecznych, dwa fragmenty przęślików z gliny, kości, ułamki przedmiotów żelaznych i ostrogę. Pasemka lessu nie zawierały materiału kulturowego.

W opisywanym wykopie znaleziono 1 257 zabytków, mianowicie 998 ułamków naczyń, 2 fragmenty przęślików, 41 kawałków polepy, 22 przedmioty żelazne, 32 żuźle, 155 kości i 7 osmolonych kamieni. Poniżej opisane zostaną bardziej charakterystyczne zabytki:

Ostroga z żelaza; kabłąk w przybliżeniu w kształcie litery V, bodziec złożony z krótkiej szyjki i piramidalnego kolca, ramiona zakończone płytkowatymi zaczepami, w których znajduje się po parze otworków z nitami. Długość ostrogi 12,5 cm, rozpiętość ramion 9 cm, długość szyjki 1 cm, bodźca — 2 cm (ryc. 3).

Fragment przęślika z gliny, kształtu dwustożkowego. Wierzchołki stożka ścięte, załom ostry, średnica 3 cm, średnica otworu 0,7 cm (ryc. 4).

Ułamek naczynia grubościennego z listwą u nasady szyjki. Powierzchnia koloru brązowego. Grubość ścianki 1,2 cm, wysokość listwy 1 cm, szerokość 0,9 cm (rys. 5).

Ułamek brzegowy naczynia o średnicy wylewu 22 cm. Ścianki gładzone koloru brunatnego (ryc. 6).

Skorupa naczynia zdobionego u nasady szyjki pasmem falistym. Ścianki szarobiałe, przełom brunatny. Na wewnętrznej stronie ślady połączenia dwóch taśm (ryc. 7).

Dno naczynia wraz z częścią przydenną, nieco wklęsłe, z ostrokrawędziwym brzegiem. Na powierzchni wyraźnie zaznaczone podłużne bruzdy wynikłe z nierówności krawężla garncarskiego. Wewnątrz ślady ugniatania palcami. Średnica dna 9,8 cm (ryc. 8).

Skorupa naczynia o białych ściankach i przełomie, zdobiona u nasady szyjki nakłuciami, wykonanymi ostro zakończonym patykiem, i pasmem linii falistych (ryc. 9).

Ułamek miseczki (?) z zaokrągloną krawędzią wylewu o szarobrunatnych ściankach gładzonych. Średnica wylewu 11 cm (ryc. 10).

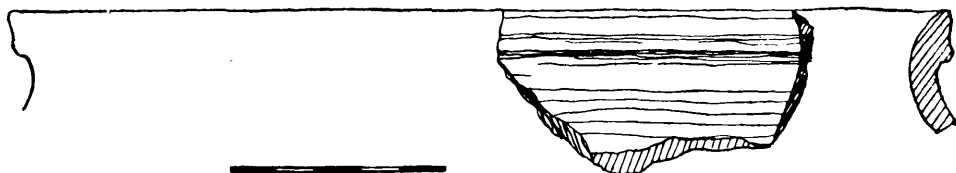
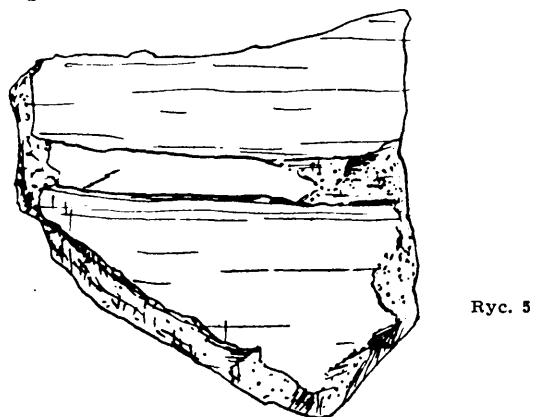
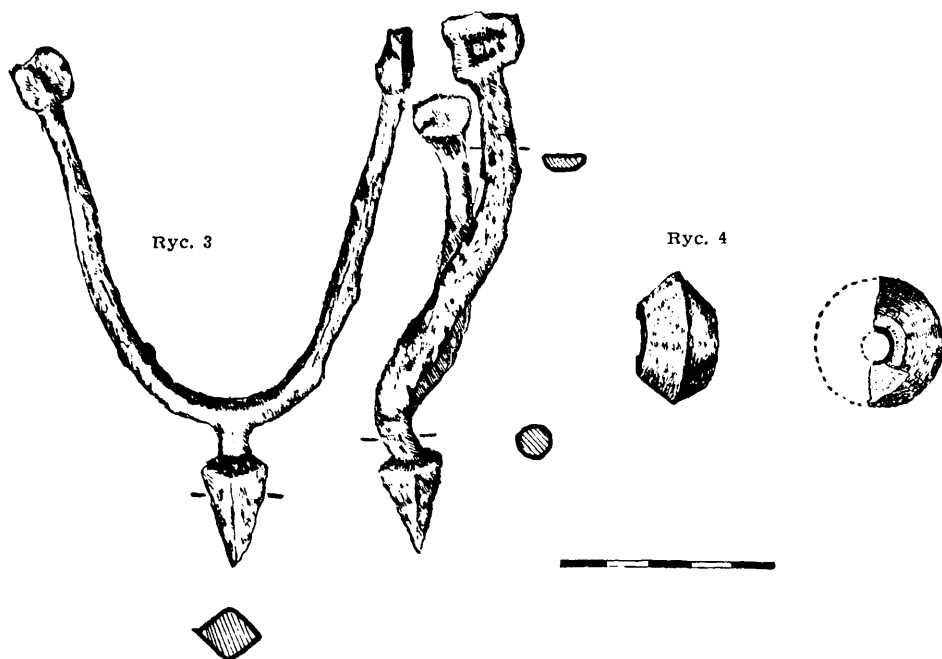
Fragment dużego naczynia o średnicy wylewu 24 cm. Wylew odchylony, z okapem i ściennowaną krawędzią. Szyjka bardzo krótka. Zachowana górna część brzuśca, zdobiona szerokimi żłobkami prostymi (ryc. 11).

Fragment płaskiego dna ze znakiem garncarskim w kształcie krzyża w kole o średnicy 3 cm, z ramionami dociągniętymi do obwodu koła. Powierzchnia dna zewnątrz szarobrazowa, wewnątrz czarna, przełom ciemnoszary. Średnica dna 9,5 cm, grubość 0,6 cm (ryc. 12).

ANALIZA

1. J a m a. Opisywana jama zarysowała się w środkowej części wykopu na głębokości 35 cm. Miała kształt owalu i głębokość 145 cm. Wypełniona była ciemnobrunatną ziemią próchniczną, w wyższych partiach przedzieloną warstwą iłu i dwoma pasemkami lessu. Ziemia, stanowiąca wypełnisko jamy,

Ryc. 6

Ryc. 3—6. Materiał zabytkowy z wykopu II

obfitowała w różnorodny pod względem surowcowym i funkcjonalnym, ale prawie jednolity kulturowo wczesnośredniowieczny inwentarz, przeważnie zachowany we fragmentach. Jedynie w najwyższej części wypełniska jamy występowała niewielka ilość materiału chronologicznie późniejszego.

Określenie funkcji jamy nastęrcza trudności, gdyż brak jest wyraźnych kryteriów umożliwiających rozwiązanie tego zagadnienia. Znalezienie w jamie zbutwiałych szczątków organicznych (słomy?), węgielków drzewnych, opalonych kamieni, nie tworzących jednak żadnego układu, lecz chaotycznie rozrzuconych, ponadto typowo „domowych” przedmiotów, jak przęślik, licznych fragmentów naczyń, żelaznego kabłąka wiadra, jak również kilkudziesięciu drobno połupanych kości, z których część nosi ślady przepalenia, oraz z górą 40 kawałków polepy — rzuca pewne światło na jej charakter. Należy również wziąć pod uwagę owalny kształt jamy i przede wszystkim znaczne jej rozmiary. W świetle wyszczególnionych faktów wydaje się wcale prawdopodobne, iż jama była obiektem mieszkalnym.

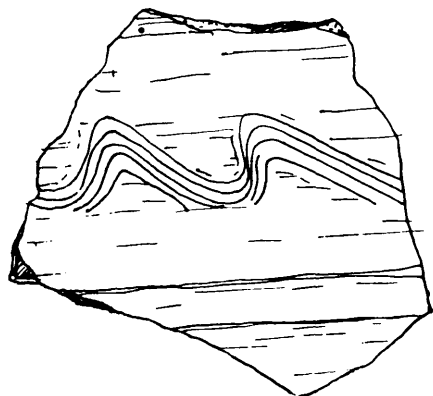
2. Ceramika. W inwentarzu ceramicznym odkrytym w wykopie II przeważają ułamki naczyń lepionych z gliny zawierającej średnioziarnistą domieszkę tłuczni granitowego. Ścianki naczyń noszą ślady silnego obtaczania na całej wysokości z wyjątkiem części przydennej, gdzie stwierdza się na zewnątrz zarysy gładzenia pionowego, a wewnątrz ugniatania palcami tuż przy dnach, które, jak się wydaje, były formowane oddzielnie. Grubość ścianek waha się w granicach 0,5 — 1 cm. W paru wypadkach granica ta jest przekroczone o parę milimetrów. Wylewy naczyń są lekko zgrubione, z krawędziami ściениowanymi i łagodnie zaokrąglonymi. Kilka fragmentów wylewów posiada okap. Szyjki naczyń są bardzo krótkie. Brzuśce mają największą wydętość w ich górnej części. Dna są płaskie lub nieco wklęsłe (ryc. 8), z wyraźnymi negatywami nierówności krążka, na którym były formowane. Na jednym dnie stwierdzono znak garncarski (ryc. 12).

Na wielu skorupach występują wątki zdobnicze. Najpopularniejsze są proste żłobki i linie poziome. Do rzadziej spotykanych należą pasma linii falistych, rzędy nakłuć oraz dookólne listwy umieszczane u nasady szyjki. Stosowane było łączenie na jednym naczyniu różnych motywów (ryc. 9).

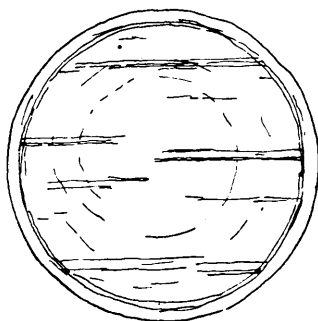
Obok skorup z pospolitych naczyń o ściankach koloru brązowego i brunatnobrązowego, wyróżniono też fragmenty ceramiki „białej”, nie różniącej się pod względem technologicznym od wyrobów wymienionych w pierwszej kolejności. Charakteryzują się one białością powierzchni i przelomu ścianek oraz odmiennym rodzajem masy ceramicznej, w której zaznacza się brak domieszki tłuczni granitowego, zastąpionego piaskiem.

Stan zachowania materiału nie pozwala na dokładne omówienie form naczyń, o których ogólnie stwierdzić można, iż były one kształtu w przybliżeniu jajowatego, z największą wydętością brzuśca powyżej połowy wysokości naczynia i wylewem z reguły silnie wygiętym na zewnątrz. Inne formy reprezentowane są tylko przez jeden fragment, który pochodzi przypuszczalnie z miseczki lub tak zwanej pokrywy obejmującej (ryc. 10). Ścianki jej są odchylone, krawędź ściениowana i zaokrąglona. Podobna pokrywka wczesnośredniowieczna znana jest z Lisówki, pow. rzepiński⁹. Formy te rzadko są spotykane w materiałach wczesnośredniowiecznych.

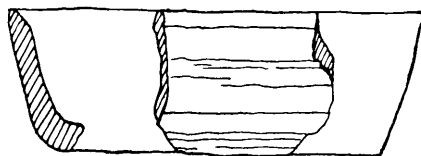
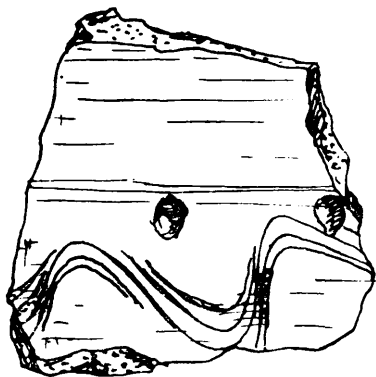
⁹ J. Kostrzewski *Kultura prapolska*, wyd. III, Poznań 1962, s. 238, ryc. 209a.

Ryc. 7

Ryc. 8

Ryc. 9

Ryc. 10

Ryc. 11

Ryc. 7—11. Materiał zabytkowy z wykopu II

Znaleziono również 2 fragmenty przeszłików wykonanych z gliny, jakiej używano do produkcji naczyń. Jeden okaz ma formę dwustożkową, drugi jest prawie kulisty. Obydwie formy należą do pospolitych we wczesnym średniowieczu¹⁰.

Nadmienić jeszcze należy o polepie, ilościowo dość licznej, ale mało charakterystycznej, co wynika zapewne z nikłych rozmiarów grudek, w jakich się zachowała. Ma ona zabarwienie żółtawobrazowe. Oprócz mialkich węgielków nie zawierała żadnych innych materiałów. Występowała w głębszych warstwach jamy.

3. **W y r o b y z ż e ł a z a.** Z inwentarza przedmiotów z żelaza na pierwszy plan wysuwa się ostroga, silnie skorodowana, poza tym jednak zachowana w całości, znaleziona w górnej części jamy. Ostroga wykonana została techniką kucia. Biorąc pod uwagę jej kształt i inne charakterystyczne cechy, omawianą ostrogę — według podziału opracowanego przez Zofię Hilczerównę — należy zaszeregować do ostróg typu II odmiany 4, które autorka datuje na drugą połowę i koniec wieku XII oraz wiek XIII, głównie jego pierwszą połowę¹¹.

Następnym przedmiotem z żelaza jest półkulisty kabłąk wiadra, zachowany w trzech fragmentach, które znalezione zostały w jamie na głębokości poniżej stu centymetrów. Wykonano go z pręta rozklepanego do szerokości 0,8 cm i grubości 0,3 cm. Końce kabłąka są zwężone i zagięte haczykowato. Pochodzi on przypuszczalnie z wiadra drewnianego z żelaznymi obręczami. Wiadra takie są znane z osad i cmentarzysk z okresu wczesnośredniowiecznego¹². Na jedenastowiecznym cmentarzysku w Lutomierniku, pow. łaski, znaleziono je w 31 grobach¹³. Jeden z kabłąków lutomiernikich stanowi bliską analogię¹⁴ do naszego znaleziska. W Kieleckim wiadra znaleziono na cmentarzysku w Końskich¹⁵.

Z innych wyrobów żelaznych znaleziono jeszcze skobel, podobny do okazów z Ostrowa Lednickiego¹⁶, kuty gwóźdź z dużą główką, płasko rozklepaną, oraz szczątki przedmiotów bliżej nie określonych.

4. **Ż u ż e l.** W wykopie II znaleziono 32 bryłki żużla. Występował on zarówno w jamie, jak i na pozostałej przestrzeni wykopu w różnych głębokościach. Swym charakterem nie różni się od żużla stwierdzonego w wykopie I.

5. **K o ś c i.** Wystąpiły w ilości 155 sztuk. Są to kości wyłącznie zwierzęce. Brak szczątków kości ludzkich dowodzi, że ta część wzgórza, na której zlokalizowano wykop II, znajdowała się poza miejscem grzebania zmarłych. Kości zwierzęce nie zostały dotychczas określone przez specjalistę, dlatego w obecnej pracy nie będziemy mogli nic miarodajnego powiedzieć o gatunkach

¹⁰ J. Kostrzewski, op. cit., s. 205.

¹¹ Z. Hilczerówna *Ostrogi polskie z X—XIII wieku*, Poznań 1956, s. 57.

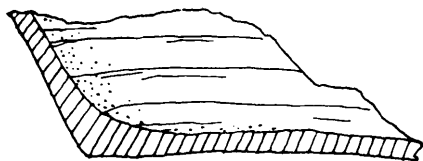
¹² J. Kostrzewski, op. cit., s. 195.

¹³ K. Jażdżewski *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomierniku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. I, 1949, s. 154.

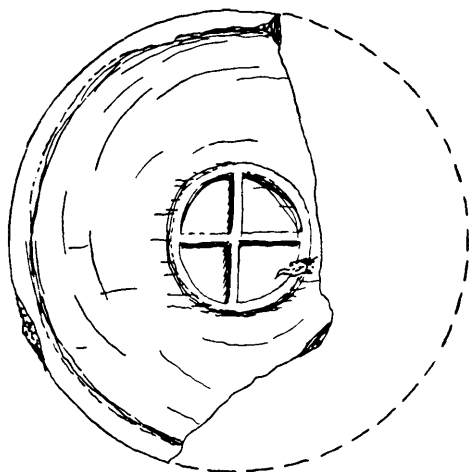
¹⁴ K. Jażdżewski, op. cit., s. 99, ryc. 10.

¹⁵ J. Gąsowski *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. II, 1950, s. 112, ryc. 20—21 i s. 141, ryc. 40.

¹⁶ J. Kostrzewski, op. cit., s. 113, ryc. 76.

Ryc. 12. Materiał zabytkowy z wykopu II

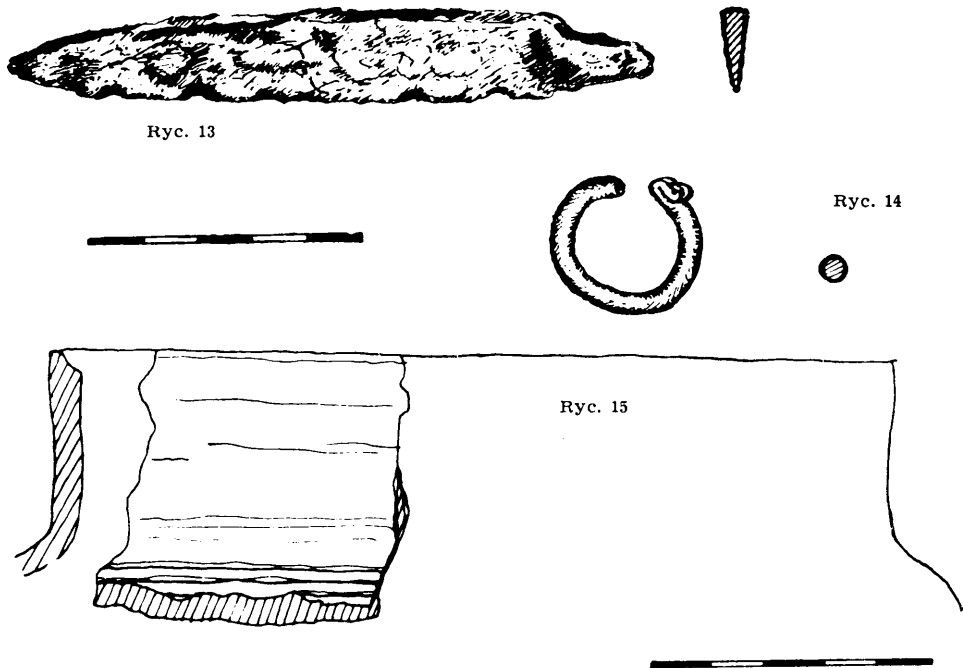
zwierząt, a co za tym idzie i o pożywieniu mieszkańców wczesnośredniowiecznej osady. Ograniczymy się zatem z konieczności do stwierdzenia, że są to kości w większości małe i drobne, najczęściej połupane. Kości całych jest niewiele. Niektóre są opalone.

WYKOP III

Wykop III miał wymiary 4×5 m. Usytuowano go na kulminacji zachodniej części wzgórza. Stwierdzono warstwę kulturową o miąższości około 40 cm. W skład jej wchodziła próchnica o zabarwieniu brunatnym. Ponadto na głębokości 20 — 30 cm, w środkowej części wykopu, stwierdzono w przybliżeniu prostokątny zarys intensywnie czarnej ziemi, który przypuszczalnie jest śladem chaty. W omawianym wykopie znaleziono następujące materiały: 36 ułamków naczyń, 1 prawie cały nóż z żelaza i fragment drugiego, kabłączek skroniowy z brązu (?), 6 kawałków żużla i kilka kamieni termicznie spękanych.

ANALIZA

1. *Zarys chaty* (?). Najpierw poświęćmy nieco uwagi zarysowanemu śladowi chaty (?). Miał on kształt prostokąta o wymiarach 4×3 m, dość wydłużonego na osi NE — SW. Przy południowo-wschodniej granicy prostokąta stwierdzono kolisty zarys ciemnobrunatnej warstwy, o niewątpliwym związku z opisanym wyżej śladem chaty. Być może, w miejscu tym znajdowało się wejście do niej.

Ryc. 13—15. Materiał zabytkowy z wykopu III

Mimo braku jednoznacznego sprawdzenia, pozwalającego na pewne określenie funkcji odkrytego obiektu, sądzimy, że jest to ślad jednoizbowego domu mieszkalnego, za czym przemawia nie tylko jego zarys prostokątny, który wyznacza tłusta ziemia koloru czarnego, lecz także skład stwierdzonego w niej inwentarza. Obok skorup znaleziono — jak już wyżej wspomniano — noże, kabłączek skroniowy oraz przepalone kamienie, które pochodzić mogą z nie zachowanego paleniska. Wobec braku odpowiednich danych nie można jednak nic powiedzieć o konstrukcji obiektu.

2. C e r a m i k a. Znaleziona w wykopie III ceramika reprezentowana jest przez 36 ułamków naczyń wykonanych z gliny schudzonej tłuczniem granitowym. 13 ułamków pochodzi z naczynia zawierającego w glinie domieszkę gruboziarnistą, wskutek czego powierzchnia jego jest cała spękana. Brak na niej śladów obtaczania. Powierzchnia zewnętrzna tego naczynia została powleczone w trakcie gładzenia cienką warstewką masy ceramicznej, nie zawierającej domieszki, dzięki czemu jest mniej chropowata. Natomiast powierzchnia wewnętrzna jest nierówna i szorstka z powodu tkwiących w niej grubych ziarn granitu. Dno omawianego naczynia jest płaskie, ze śladami podsypki piasku z tłuczniem; grubość wynosi 2 cm. Naczynie wykonane zostało przypuszczalnie całkowicie ręcznie. Brak pewności w tym względzie jest wynikiem niezachowania się ani jednej skorupy z górnej części naczynia.

Pozostałe fragmenty pochodzą z naczyń o średniej grubości ścianek, wykonanych z masy ceramicznej zawierającej drobniejszą domieszkę. Na wszystkich widoczne są ślady obtaczania, często bardzo silnego, co szczególnie uwydatnia się na fragmentach wylewu i brzuśca naczynia o średnicy wylewu

23 cm. Naczynie to miało kształt w przybliżeniu jajowaty, wylew silnie odchylony, bardzo krótką szyjkę i obszerny pękaty brzusiec w całości pokryty spiralnie rytymi dość szerokimi żłobkami, których zagęszczenie maleje ku dołowi naczynia.

Inne fragmenty pochodzą z mniejszych naczyń od wyżej opisanego. Wśród nich znajduje się jedna skorupa z naczynia z cylindryczną szyjką (ryc. 15), o średnicy wylewu 15 cm i grubości ścianki 0,7 cm. Brzeg wylewu zaopatrzony jest we wrąb dla krawędzi pokrywki; krawędź zaokrąglona; szyjka wysokości 3,5 cm. Na zachowanym szczątku brzuśca widać zdobienie prostymi żłobkami poziomymi.

3. *Nóż*. Głównia noża jest prosta, lekko zwążająca się ku spiczastemu wierzchołkowi, przekrój trójkątny (ryc. 13), kolec częściowo ułamany, oddzielony od główki wskutek podcięcia. Powierzchnia noża jest skorodowana. Długość w obecnym stanie zachowania 12 cm, szerokość główki 1,8 cm, największa grubość 0,4 cm. Nóż ten zarówno pod względem kształtu, jak i rozmiarów, niczym specjalnie się nie wyróżnia w stosunku do noży pospolicie występujących w osadach i na cmentarzyskach w Małopolsce i na Mazowszu.

4. *Kabłączek*. Kabłączek skroniowy wykonany jest z drutu brązowego lub miedzianego o przekroju okrągłym i średnicy 0,3 cm. Jeden koniec kabłączka jest cieńszy i esowato odgięty, drugi prosto ścięty. Odległość od siebie końców kabłączka wynosi 0,4 cm, a średnica całego przedmiotu niespełna 3 cm. Pod względem kształtu mieści się on w typie III wydzielonym przez K. Musianowicz¹⁷. Bliską analogię do niego stanowi między innymi okaz z Igołomi, pow. proszowicki¹⁸, oraz egzemplarze z Gnieszowic, pow. sandomierski¹⁹, i Końskich²⁰.

WYKOP IV

W celu dalszego prześledzenia rozmiarów i charakteru osadnictwa wczesnośredniowiecznego na wzgórzu kościelnym, położonym w widłach Psarki i Gostkówki, założono czwarty z kolei wykop badawczy (IV), który zlokalizowano na zboczu północno-zachodnim, w odległości kilkudziesięciu metrów na zachód od wykopu II i kilkudziesięciu metrów na północ od wykopu III. Wymiary wykopu IV: długość 20 m, szerokość 5 — 7 m, ogólna powierzchnia 136 m².

Wierzchnia warstwa próchniczna, złożona z ziemi koloru brunatnego, zawierała materiał kulturowy wczesnośredniowieczny i późniejszy. Znalaziono w niej dużo skorup z naczyń wczesnośredniowiecznych, małe grudki polepy, kości, drobne kamienie.

Pod górną warstwą próchniczną, sięgającą 20 cm głębokości, zalegały dwie warstwy wczesnośredniowieczne, w niektórych częściach wykopu na małej przestrzeni oddzielone od siebie cienkimi kilkunastocentymetrowymi pasemkami lessu. Warstwy te składały się zasadniczo z ziemi próchnicznej o zabarwieniu brunatnym bądź brunatnoczarnym. Zawierały one dużą ilość

¹⁷ K. Musianowicz *Kabłączki skroniowe — próba typologii i chronologii*, „Światowit”, t. XX, Warszawa 1949, s. 135.

¹⁸ J. Kostrzewski, op. cit., s. 256, ryc. 277.

¹⁹ A. Gardawski, B. Miszkiewicz *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Gnieszowicach, pow. Sandomierz*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. IV Warszawa 1956, tabl. 37 i 38.

²⁰ J. Gąsowski, op. cit., tabl. 13.

materiału kulturowego z okresu wczesnego średniowiecza, z nikłym odsetkiem artefaktów chronologicznie późniejszych. W skład ruchomego materiału zabytkowego obu warstw wchodziły liczne ułamki naczyń, przęśliki, wyroby żelazne, żużel, kości, polepa, węgielki drzewne i potrzaskane małe kamienie.

W południowo-wschodnim narożu wykopu wyeksplorowano część jamy.

Mniej więcej pośrodku wykopu odkryto kamienny fundament obiektu w kształcie wydłużonego prostokąta zorientowanego wzdłuż osi NE — SW. W obrębie obiektu kamiennego stwierdzono zarysy trzech zniszczonych pieców. Poza obrębem wymienionego obiektu znajdowało się palenisko, ułożone z kamieni i kolisty zarys intensywnie przepalanej glinki lessowej.

Ruchomy materiał kulturowy występował na przestrzeni całego wykopu, we wszystkich poziomach warstwy kulturowej, której miąższość wynosiła 80 cm, a w obrębie jamy nawet 200 cm. Ogółem w wykopie IV znalezionych zostało 2 358 zabytków ruchomych, z tego 2 221 fragmentów i ułamków naczyń, 2 przęśliki, 42 kawałki polepy, 12 wyrobów z żelaza, 43 kawałki żużla, 37 kości zwierzęcych, kawałek rogu oraz liczne węgielki drzewne i osmolone kamienie. Poniżej opisane zostaną zabytki wybrane z całości inwentarza ruchomego:

1. Fragment noża z żelaza (ryc. 16). Głownia prosta, o przekroju trójkątnym. Kolec długi, oddzielony od głowni przez dwustronne podcięcie. Przekrój kolca prostokątny. Długość kolca 6 cm, szerokość głowni około 2 cm.

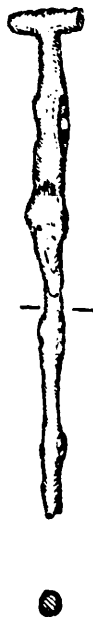
2. Nóż z żelaza; głownia spiczasto zakończona, o przekroju trójkątnym (ryc. 17), najszersza przy kolcu — 1,6 cm. Kolec ułamany. Długość głowni 9 cm.

Ryc. 16

Ryc. 17

Ryc. 18

Ryc. 19

Ryc. 16—19. Materiał zabytkowy z wykopu IV

3. Fragment głowni noża żelaznego (ryc. 19) o przekroju trójkątnym. Szerokość 2 cm.

4. Fragment szpili (?) z żelaza, z poprzeczną żerdzią u wierzchołka. Długość w obecnym stanie zachowania 10,8 cm, długość żerdzi poprzecznej 1,6 cm (ryc. 18).

5. Osełka o przekroju czworokątnym z piaskowca szarego, znacznie zużyta (ryc. 20). Długość 11 cm, grubość 1,5 — 2 cm.

6. Wycinarka (sztanca) z żelaza (ryc. 21).

7. Nóż z żelaza (ryc. 22) z mocno podciętym kolcem.

8. Nóż z żelaza (ryc. 23) z ułamanym kolcem.

9. Prześlik kształtu dwustożkowego z gliny, ręcznej roboty. Średnica 3,1 cm, otwór 0,6 cm (ryc. 24).

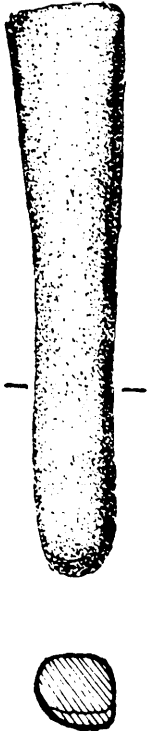
10. Prześlik z łupka różowego, dwustożkowy, płaski, o powierzchni wypolerowanej. Wysokość 1,2 cm, średnica 2,4 cm, średnica otworu 0,8 cm (ryc. 24 a).

11. Dwa ułamki wylewu naczynia z cylindryczną szyjką barwy stalowo-brunatnej, o brzegu wklęsłym i zaokrąglonych krawędziach. Długość szyjki 4 cm (ryc. 25—26).

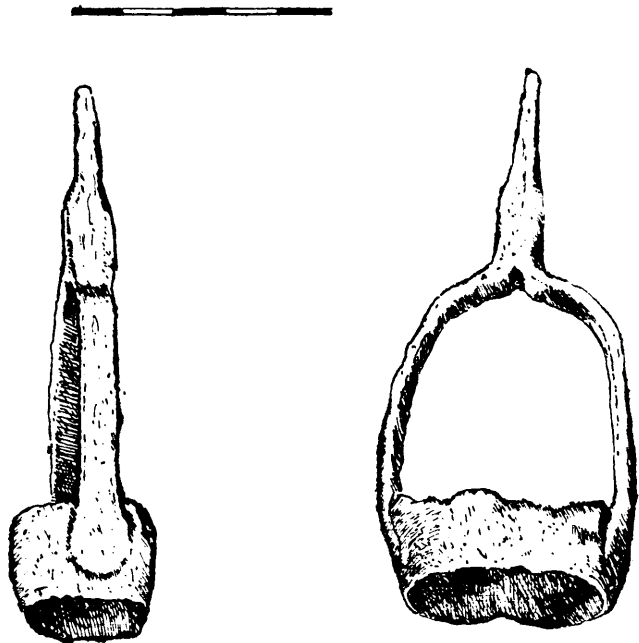
12. Fragment silnie odchyłonego wylewu naczynia z okapem i wrębem dla pokrywki. Szyjka krótka. Na brzuścu żłobki (ryc. 27).

13. Ułamek brzuśca zdobiony cienkimi liniami rytymi (ryc. 29).

14. Ułamek wylewu z brzegiem facetowanym o zaokrąglonych krawędziach. Odcinek powierzchni między krawędzią zewnętrzną a szyjką jest karbowany (ryc. 30).

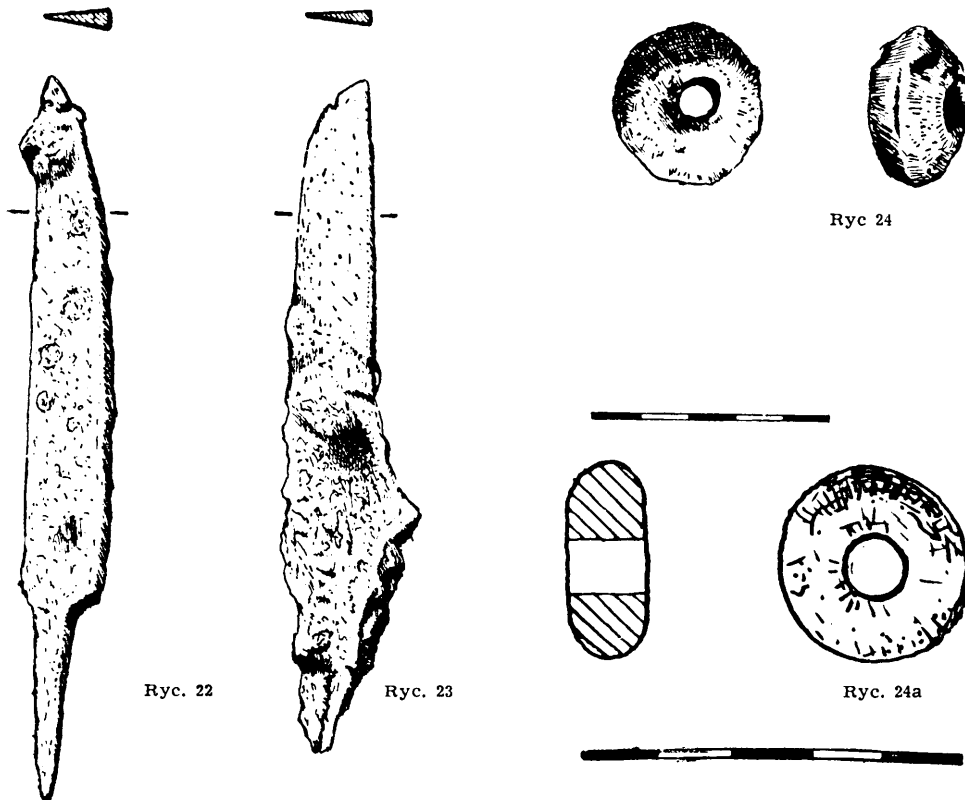

Ryc. 20

Ryc. 21

Ryc. 20—21. Materiał zabytkowy z wykopu IV

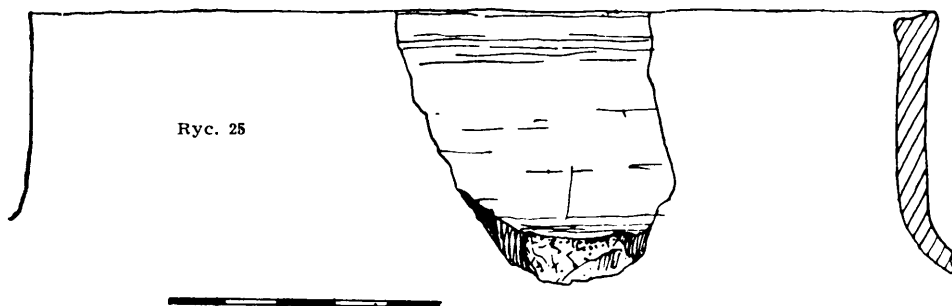

Ryc. 22

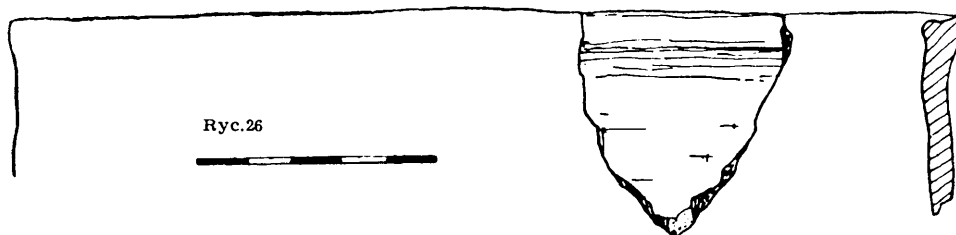
Ryc. 23

Ryc 24

Ryc. 24a

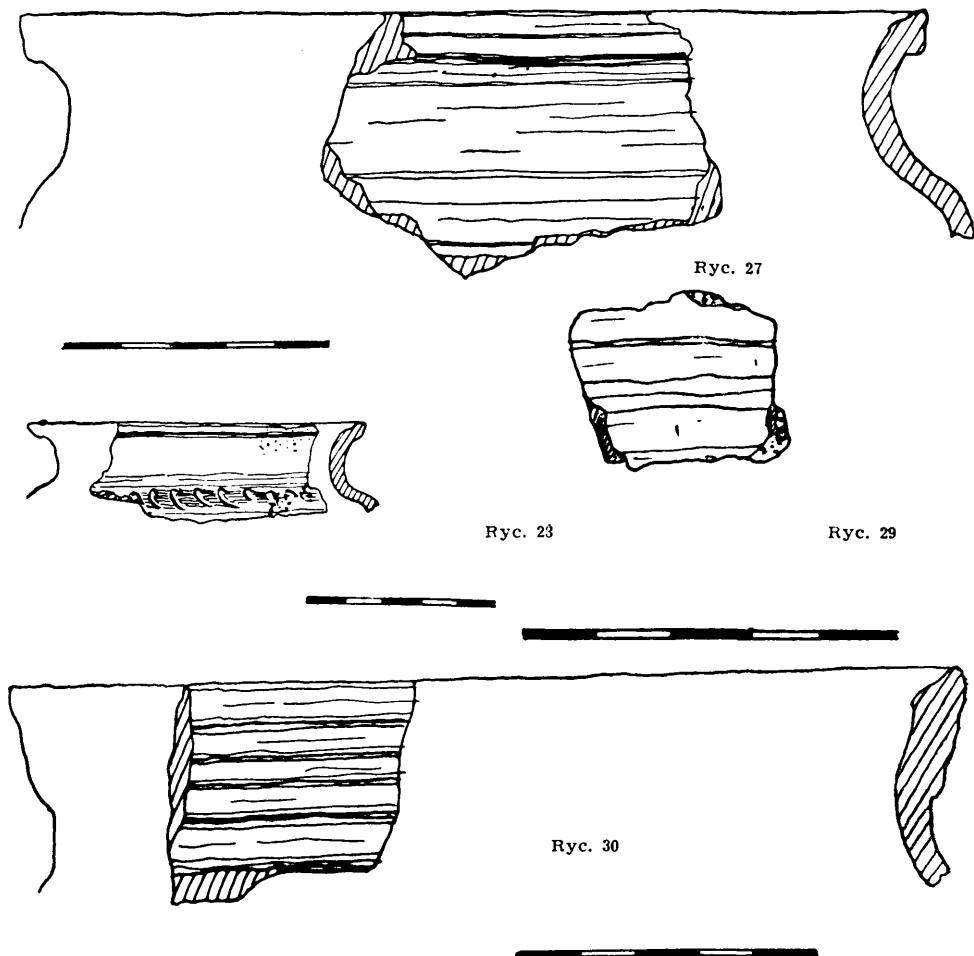

Ryc. 25

Ryc.26

Ryc. 22—26. Materiał zabytkowy z wykopu IV

Ryc. 27—30. Materiał zabytkowy z wykopu IV

15. Fragment wywiniętego na zewnątrz wylewu naczynia cienkościennego barwy brunatnej, z rzędem skośnych bruzd u nasady szyjki (ryc. 38).

16. Fragment brzuśca zdobionego rzędami słupków pionowych (ryc. 31).

17. Fragment dna nieco wklęsłego, ze znakiem krzyża równoramiennego pośrodku. Na wewnętrznej stronie ślady obtaczania. Grubość 0,8 cm (ryc. 32).

18. Fragment wylewu wywiniętego na zewnątrz (ryc. 33), z rzędem bliźniaczych dołków nakłuwanych u nasady szyjki, niżej ornament żłbkowy.

19. Fragment górnej części naczynia z wylewem odchylonym, krótką szyjką i ornamentem żłbkowym na brzuścu (ryc. 34).

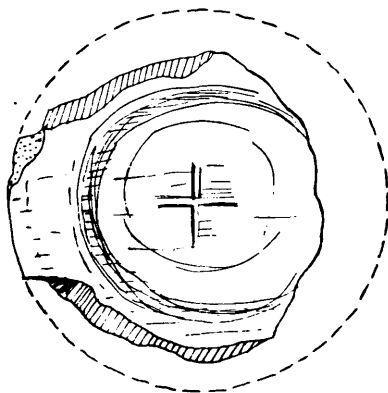
20. Skorupa naczynia o powierzchni karbowanej (ryc. 35).

21. Fragment dna nieco wklęsłego, ze znakiem garncarskim w kształcie krzyża równoramiennego pośrodku (ryc. 36).

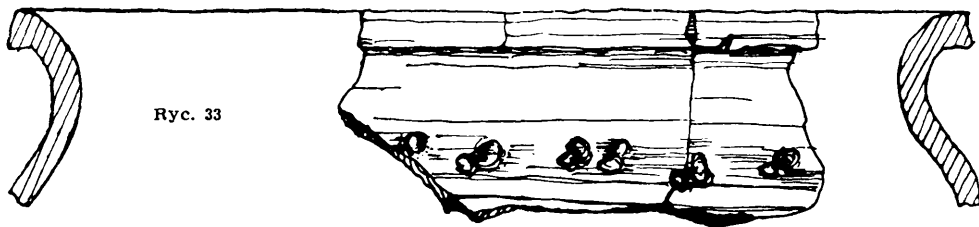
22. Fragment zgrubionego wylewu naczynia z cylindryczną szyjką barwy brązowej. Brzeg facetowany o krawędzi zaokrąglonej (ryc. 37).

Ryc. 31

Ryc. 32

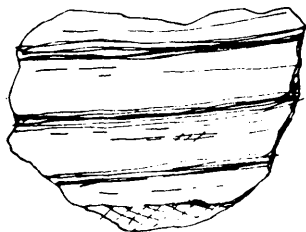

Ryc. 33

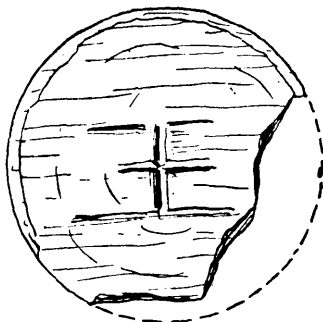
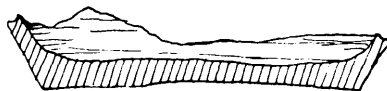

Ryc. 34

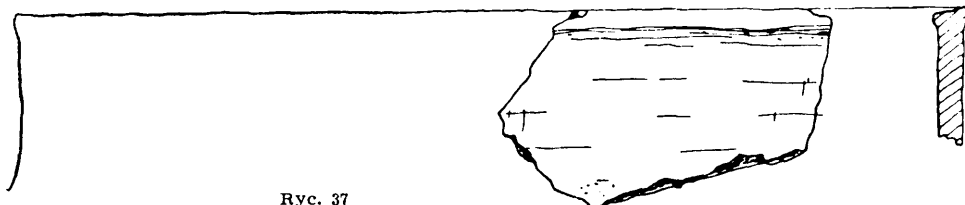
Ryc. 31—34. Materiał zabytkowy z wykopu IV

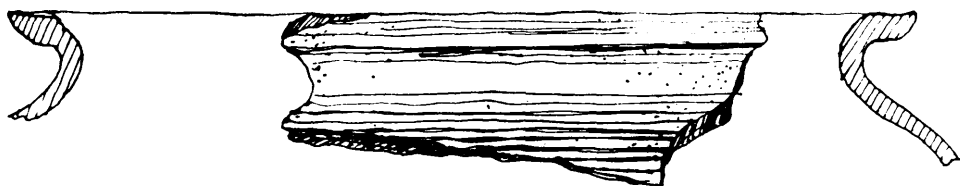
Ryc. 35

Ryc. 36

Ryc. 37

Ryc. 38

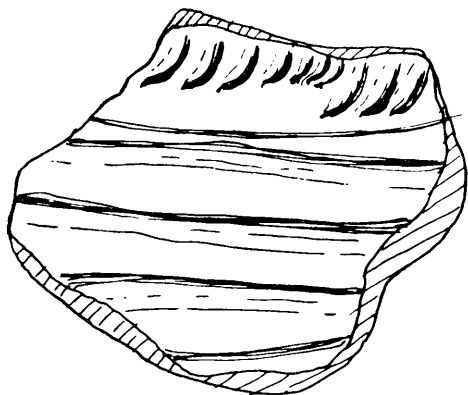

Ryc. 35—38. Materiał zabytkowy z wykopu IV

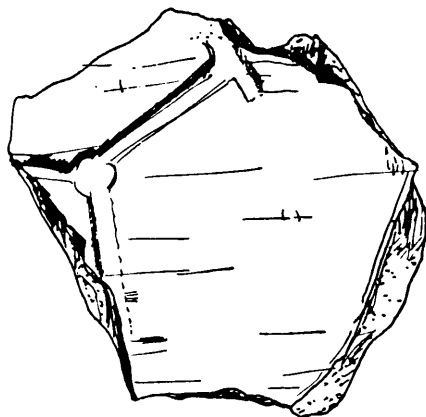
23. Fragment wywiniętego na zewnątrz wylewu naczynia o ściągach szarobiałych i białym przełomie. Na szczątku zachowanego brzuśca ornament żłobkowy (ryc. 38).

24. Skorupa naczynia, zdobiona rzędem bruzd pionowych i płytko rytymi żłobkami poziomymi (ryc. 39). Na wewnętrznej stronie ścianki widoczne ślady zagładzania w miejscu połączenia taśm.

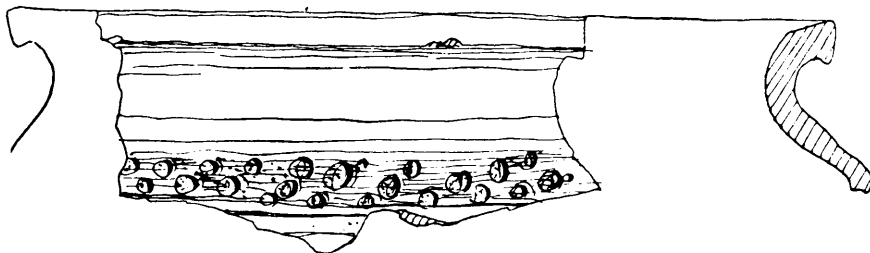
25. Ułamek dna lekko wklęsłego, ze śladami podsypki i znakiem garnarskim w postaci trzech ramion w kształcie litery T, promieniście rozchodzących się ze środka (ryc. 40).

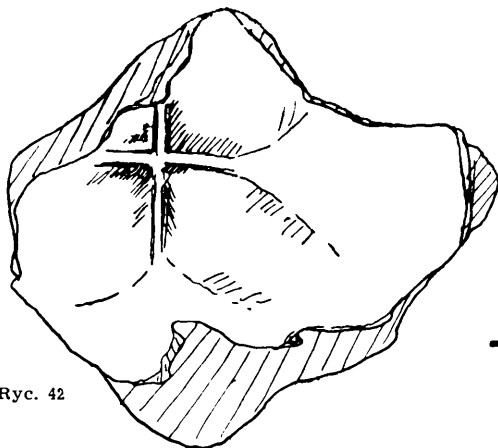
Ryc. 39

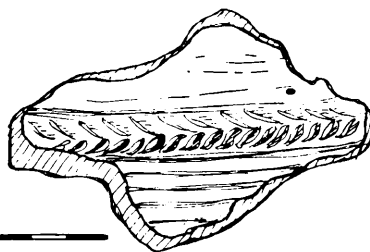
Ryc. 40

Ryc. 41

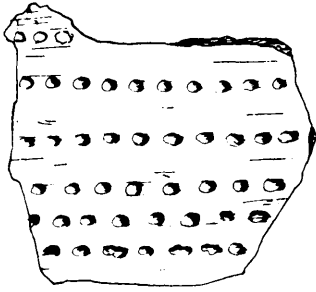
Ryc. 42

Ryc. 43

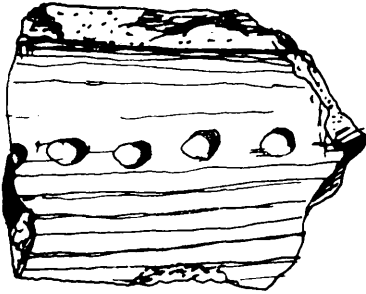
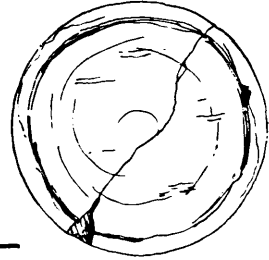
Ryc. 39—43. Materiał zabytkowy z wykopu IV

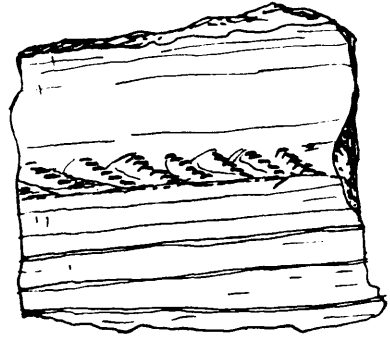
Ryc. 44

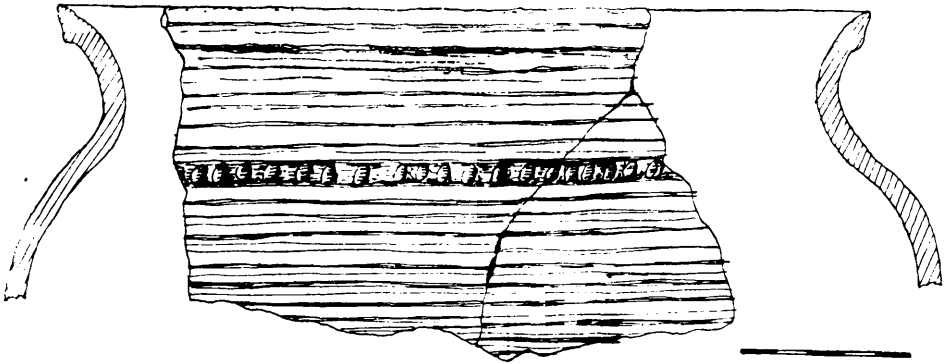
Ryc. 45

Ryc. 46

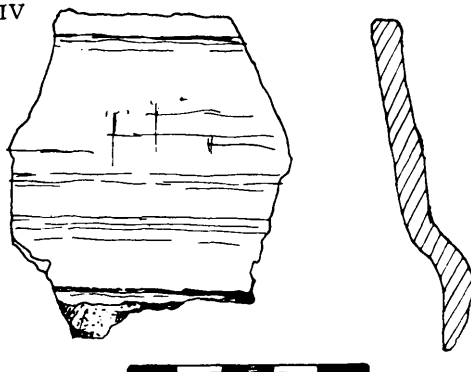
Ryc. 47

Ryc. 48

Ryc. 44—48. Materiał zabytkowy z wykopu IV

Ryc. 49. Materiał zabytkowy z wykopu IV

26. Fragment górnej części naczynia z silnie wywiniętym wylewem zaopatrzoną w okap. W miejscu przejścia brzuśca w krótką szyjkę występuje dookoły rząd dołków ułożonych w skośne grupy po trzy dołki w każdej (ryc. 41).

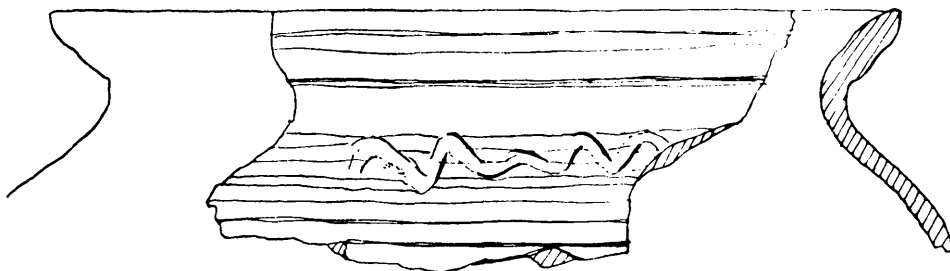
27. Fragment dna lekko wklęsłego, ze znakiem garncarskim w kształcie krzyża (ryc. 42).

28. Skorupa naczynia z podwójnym rzędem ukośnych bruzd, tworzących ornament jodełkowy w górnej części brzuśca. Niższe partie brzuśca zdobione są szerokimi żłobkami. Szyjka wyodrębniona od brzuśca wskutek podcięcia płaszczyzny szyjki (ryc. 43).

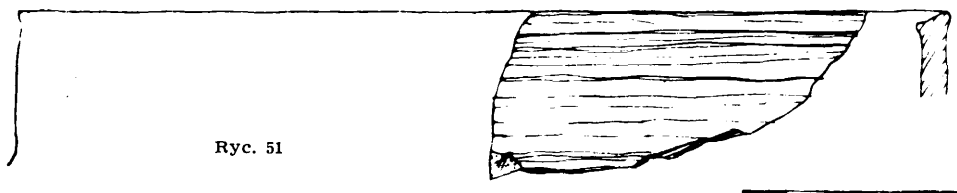
29. Skorupa naczynia zdobionego rzędami płytkich dołków (ryc. 44). Na stronie wewnętrznej ślady gładzenia pionowego.

30. Dno naczynia nieco wklęsłe, ze śladami podsypki piasku (ryc. 45). Średnica 7,3 cm.

31. Ułamek naczynia z rzędem dołków u nasady szyjki i płytkimi żłobkami (rys. 46).

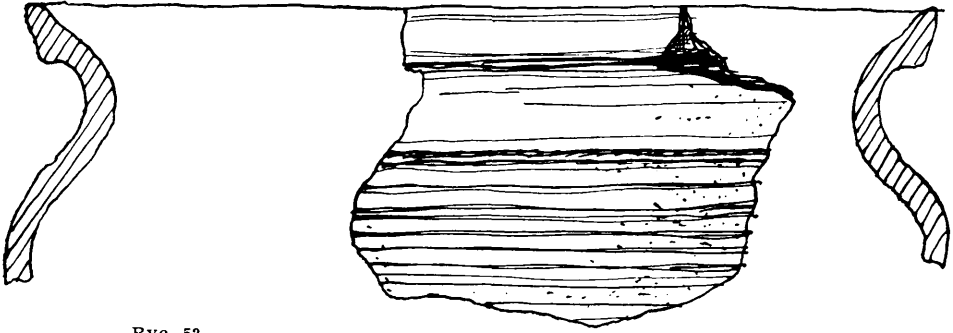
Ryc. 50

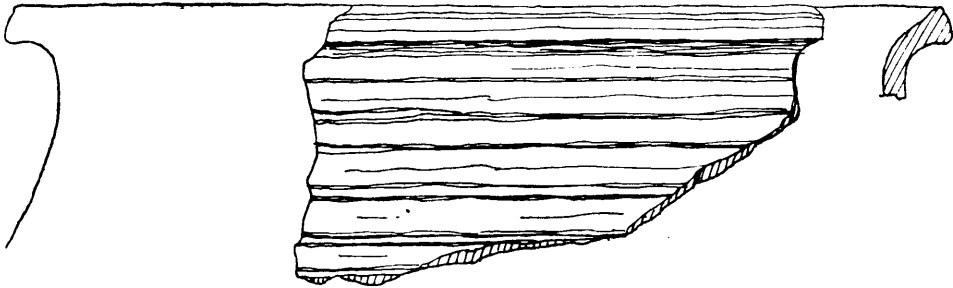
Ryc. 51

Ryc. 50—51. Materiał zabytkowy z wykopu IV

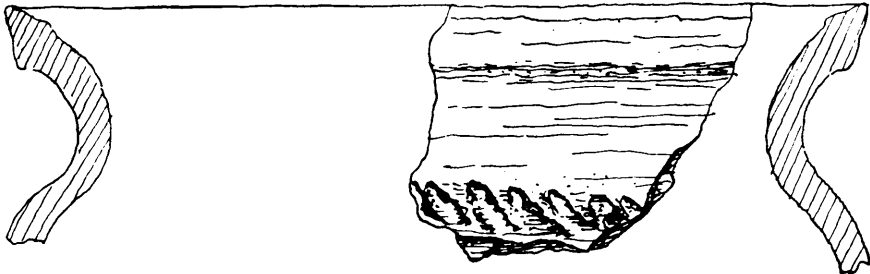

Ryc. 52

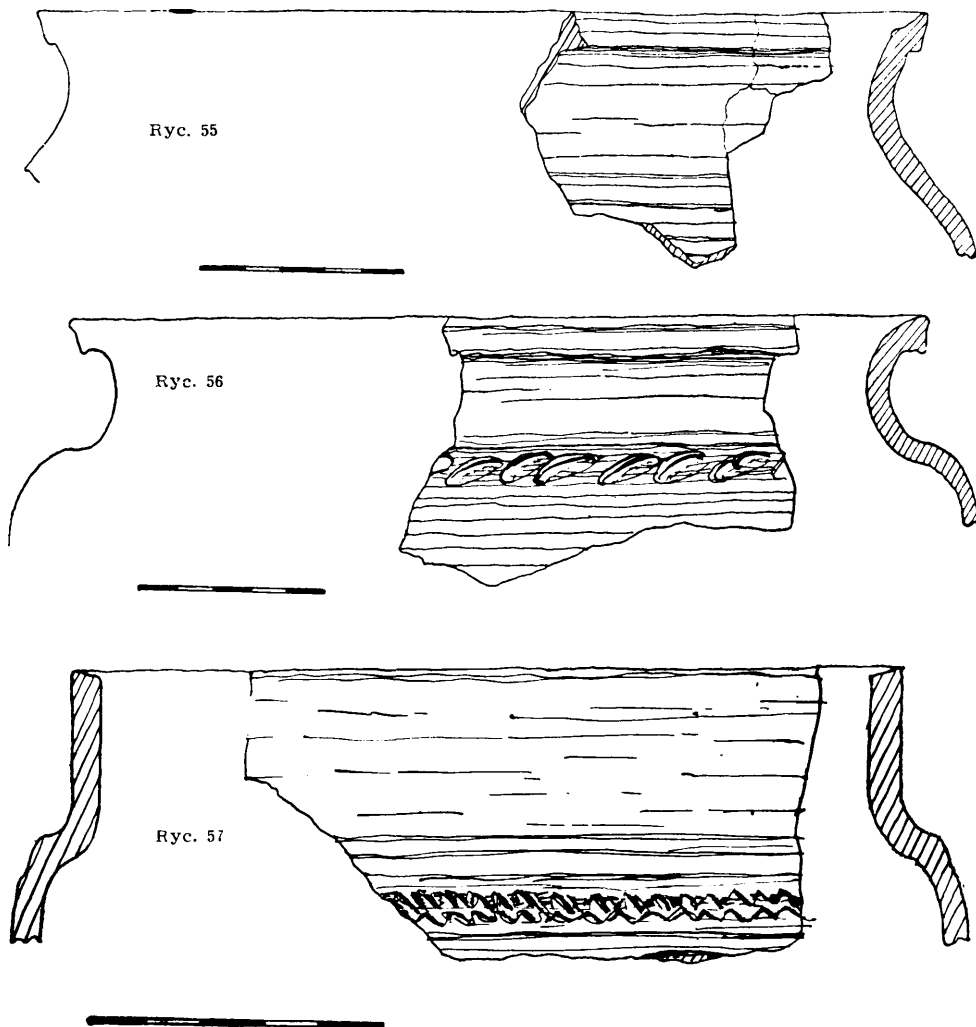

Ryc. 53

Ryc. 54

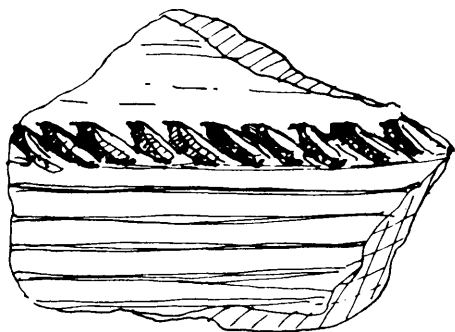
Ryc. 55—57. Materiał zabytkowy z wykopu IV

32. Fragment górnej części naczynia o średnicy wylewu 24 cm. Wylew odchylony, u nasady szyjki rząd głębokich ukośnych bruzd. Ponadto ornament żłobkowy, który obejmuje także część szyjki (ryc. 48). Grubość ścianki 0,8 cm.

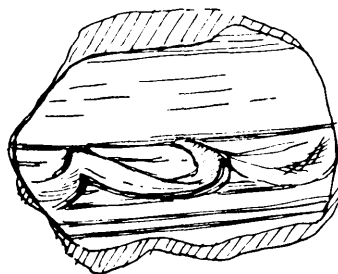
33. Ułamek naczynia z rzędem ukośnych bruzd „ząbkowanych” i płytko żłobionymi liniami (ryc. 47).

34. Fragment szyjki naczynia koloru brunatnego. Wylew prosty o krawędziach zaokrąglonych (ryc. 49).

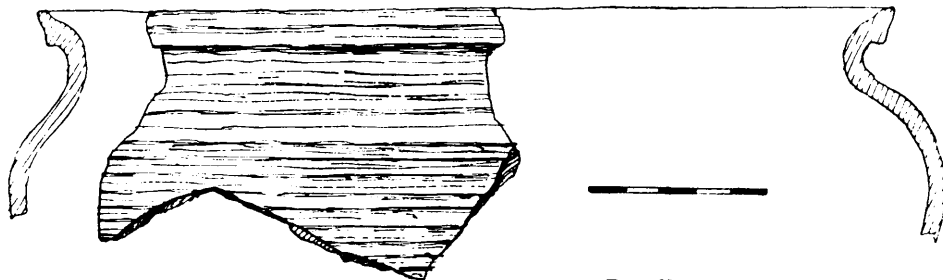
35. Fragment naczynia szarobrunatnego z wylewem odchylonym i lekko zgrubionym. U nasady krótkiej szyjki biegnie linia falista, a poniżej proste żłobki poziome (ryc. 50).

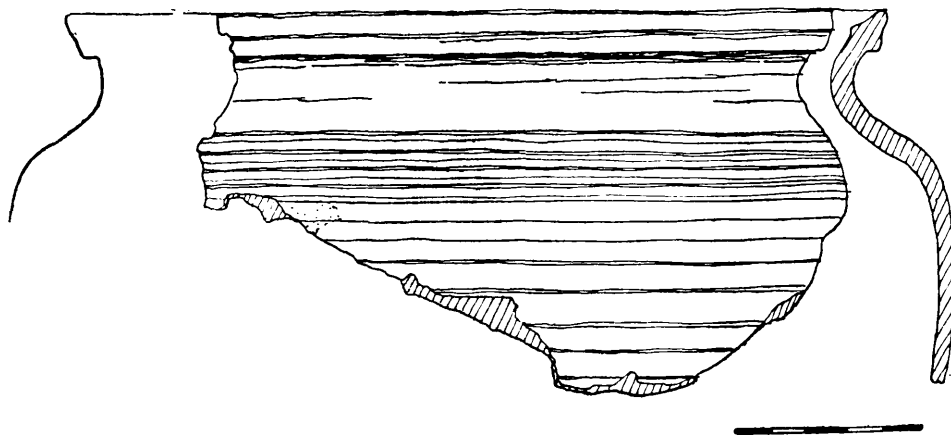
Ryc. 58

Ryc. 59

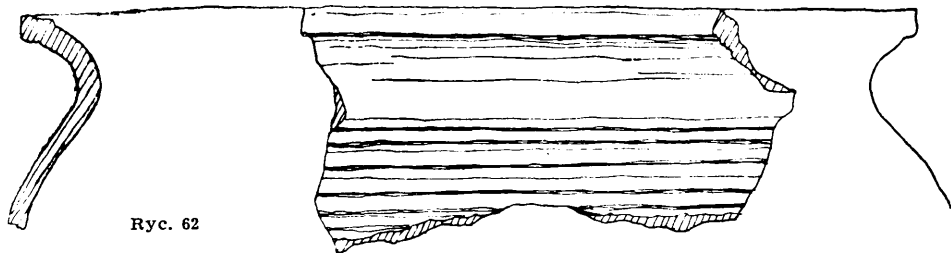

Ryc. 60

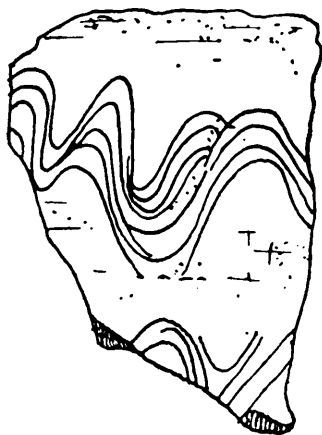

Ryc. 61

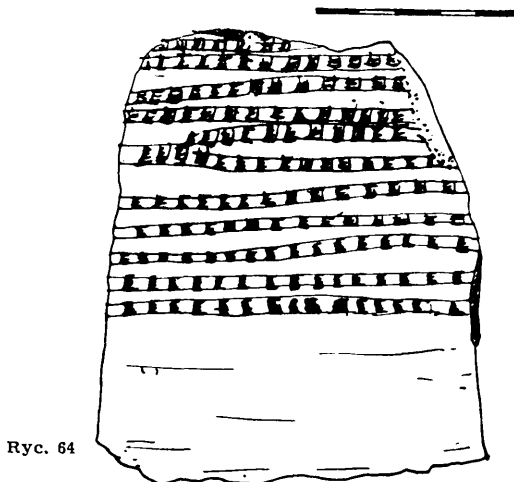
Ryc. 58—61. Materiał zabytkowy z wykopu IV

Ryc. 62

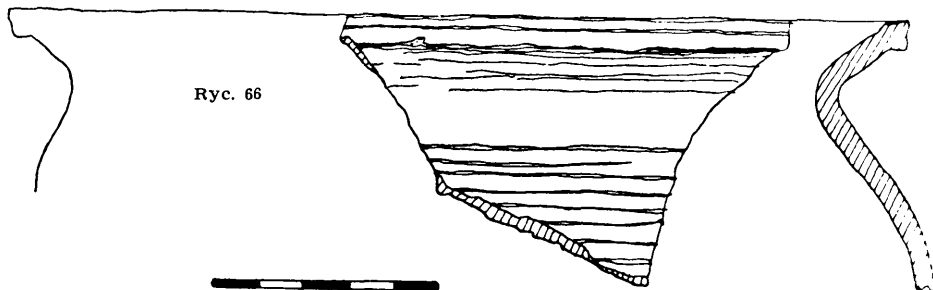
Ryc. 63

Ryc. 64

Ryc. 65

Ryc. 66

Ryc. 62—66. Materiał zabytkowy z wykopu IV

36. Fragment wylewu szerokootworowego naczynia z cylindryczną szyjką. Brzeg wylewu zgrubiony, z powierzchnią lekko wklęsłą i zaokrąglonymi krawędziami (ryc. 51).

37. Fragment naczynia z odchylonym wylewem, krótką szyjką i brzuścem zdobionym płytkimi żłobkami (ryc. 52).

38. Fragment naczynia szarobrunatnego z wywiniętym na zewnątrz wylewem (ryc. 53).

39. Ułamek naczynia barwy ceglastej, zdobionego u nasady szyjki rzędem ukośnych bruzd (ryc. 54).

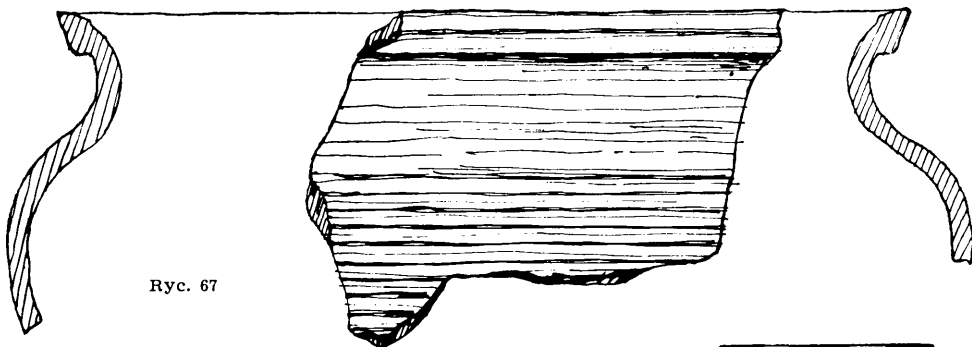
40. Fragment naczynia z odchylonym wylewem zaopatrzonym w okap. Na brzuścu żłobki poziome (ryc. 55).

41. Fragment górnej części naczynia z wylewem odchylonym, z okapem. U nasady gładkiej szyjki rząd głębokich bruzd ukośnych, a poniżej na brzuścu dookólne żłobki proste, płytko ryte (ryc. 56).

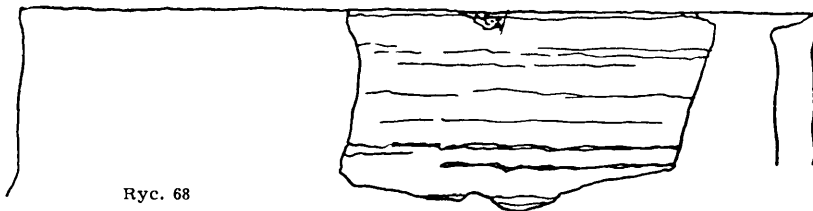
42. Fragment naczynia z cylindryczną szyjką. Brzeg wylewu lekko ścięty ku wnętrzu. W górnej części brzuśca występuje ornament w postaci dwóch ząbujących się linii zygzakowatych (ryc. 57).

43. Skorupa naczynia; nasada szyjki zdobiona rzędem ukośnych bruzd, a brzusiec żłobkami poziomymi (ryc. 58).

44. Skorupa naczynia z ornamentem w postaci linii zygzakowatej i prostymi liniami poziomymi (ryc. 59).

Ryc. 67

Ryc. 68

45. Fragment naczynia z wylewem odchylonym, zaopatrzonym w okap. Brzusiec zdobiony prostymi żłobkami dookólnymi (ryc. 60).

46. Fragment naczynia o wylewie odchylonym, z wrębem na krawędź pokrywki i okapem. Szyjka gładka. Brzusiec zdobiony wielokrotnymi żłobkami poziomymi (ryc. 61).

47. Fragment naczynia z wylewem silnie odchylonym, z wrębem na pokrywkę i okapem. Brzusiec zdobiony żłobkami poziomymi (ryc. 62).

48. Skorupa zdobiona dwoma równoległymi pasmami falistymi (ryc. 63).

49. Ułamek wylewu naczynia o powierzchni i przełomie szarobiałym (ryc. 66).

50. Fragment naczynia z wylewem silnie wygiętym na zewnątrz. Brzusiec zdobiony żłobkami poziomymi (ryc. 65).

51. Skorupa zdobiona kilkunastoma rzędami głębokich nakłuc (ryc. 64). Barwa powierzchni mlecznoszara.

52. Fragment naczynia z wylewem odchylonym, gładką szyjką i brzuścem zdobionym żłobkami poziomymi (ryc. 67).

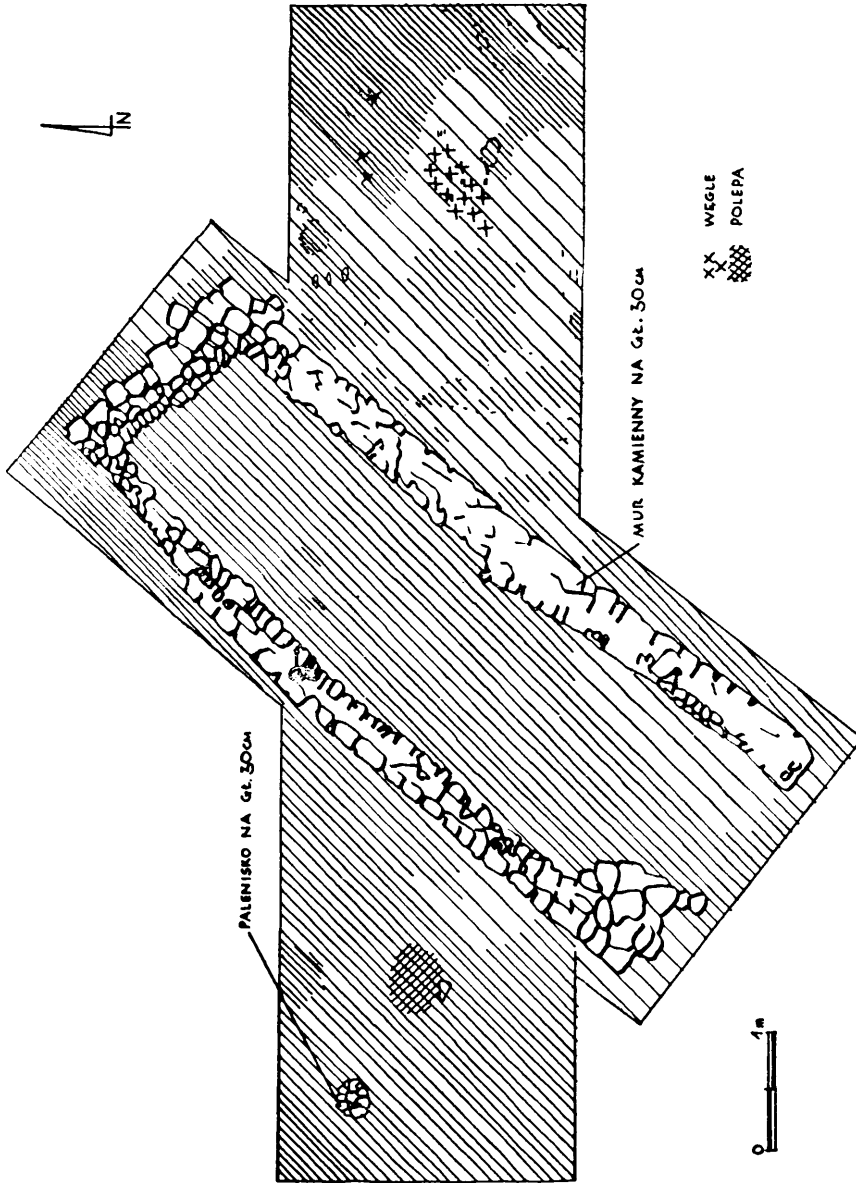
53. Ułamek naczynia z cylindryczną szyjką i lekko zgrubionym, skośnie ściętym brzegiem wylewu (ryc. 68).

ANALIZA

1. *J a m a*. Z uwagi na późną porę badań i związane z nią niesprzyjające warunki atmosferyczne, nie poszerzano już wykopu dla całkowitego odsłonięcia zarysu jamy, ograniczając jej eksplorację do części występującej w obrębie wykopu, przy jego ścianie wschodniej i południowej, w narożu. Jak można sądzić z odsłoniętego fragmentu, miała ona kształt w przybliżeniu owalny. Wypełniona była tłustą i spoistą ziemią koloru czarnego. Głębokość jej wynosiła 200 cm, licząc od powierzchni zbocza wzgórza. Materiał kulturowy występował we wszystkich poziomach jamy, najintensywniej jednak w części dolnej, to jest poniżej 150 cm głębokości. Składały się nań przede wszystkim liczne skorupy naczyń wyłącznie wczesnośredniowiecznych, duże, średnie i małe kości zwierzęce, w większości połupane, oraz przepalone granity, kwarcyty i piaskowce.

Opisywana jama pod względem kształtu, rozmiarów i zawartości kulturowej przypomina jamę odkrytą w wykopie II, zweryfikowaną hipotetycznie jako obiekt mieszkalny. W obecnym przypadku problem określenia funkcji jamy jest tym trudniejszy, że przebadano dotąd tylko jej część. Definitywne określenie charakteru jamy będzie zapewne możliwe po przeprowadzeniu w przyszłości badań uzupełniających.

2. *O b i e k t k a m i e n n y*. Jest to kamienny fundament budowli w kształcie silnie wydłużonego prostokąta, zorientowanego długością na osi północny wschód — południowy zachód. Jeden bok krótszy omawianego obiektu (południowo-zachodni) nie zachował się (ryc. 69). Długość obiektu wynosi 13 m, szerokość około 5 m. Grubość muru waha się w granicach 0,8 — 1,3 m, przy maksymalnej wysokości 0,9 m. Wątek jego nie jest jednolity. Lico zewnętrzne ułożone jest na ogół z równo obciętych piaskowców. Na kilku kamieniach widoczne są ślady dzielenia bloków piaskowca na mniejsze jednostki budulcowe. Część wewnętrzna muru i jego wewnętrzne lico ułożone zostało z mniejszych kamieni nieregularnego kształtu. Spoiwem, użytym do budowy odkrytej części obiektu, była glina. Mur posadowiono na dolnej części wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej. Jego wierzch znajdował się na głębokości 25 — 30 cm

Ryc. 69. Świętomarz, pow. Iłża. Stanowisko 1, wykop IV. Rzut na głębokości 60 cm

od powierzchni zbocza i przykryty był warstwą kulturową o składniku próchnicznym, z licznym materiałem w postaci ceramiki bez mała wyłącznie wczesnośredniowiecznej. Analogiczny materiał kulturowy występował sporadycznie również w glinie, będącej spoiwem muru, oraz w jego stropie, gdzie ponadto znaleziono przęślik z różowego łupku. Wewnątrz obiektu, w stwierdzonej warstwie kulturowej obfitującej w ułamki naczyń, polepę, węgiel drzewny i spękane termicznie kamienie, odkryto również zarysy 3 zniszczonych pieców o charakterze najpewniej przemysłowym.

Opisane powyżej odkrycia bardzo wzbogaciły problematykę badań w wykopie IV i stały się przyczyną zwołania na wniosek kierownika badań, doc. M. Radwana, narady, w której udział wzięli m. in.: prof. J. Pazdur, doc. Z. Świechowski, mgr A. Michałowski i członkowie świętomarskiej ekspedycji archeologicznej. Uczestnicy narady zgodnie orzekli, iż w dalszych badaniach wymagany jest udział historyka architektury, ale z powodu późnej pory listopadowej należy je odłożyć do następnego sezonu badawczego. Wobec powyższego odsłonięte relikty zabezpieczono papą bitumiczną, po czym wykop zasypano.

Odkryte relikty budowlı kamiennej przedstawiają się nader interesująco i zarazem zagadkowo. Niewątpliwie stanowią one pozostałość jakiejś starej budowlı, o której milczy zupełnie miejscowa tradycja. Za starą metryką budowlı przemawia struktura muru o cechach prymitywnych, wyrażających się m. in. rodzajem spoiwa murarskiego w postaci gliny. Obiekt ten jest jednak przypuszczalnie młodszy od warstwy wczesnośredniowiecznej, na której częściowo zalega, i co za tym idzie — nie pozostaje on w żadnym stosunku do odkrytych w jego wnętrzu zarysów 3 pieców, których integralność z warstwą wczesnośredniowieczną jest niewątpliwa.

3. Zarysy pieców. W obrębie obiektu kamiennego stwierdzono zarysy 3 zniszczonych pieców, w rzucie poziomym owalnych, o średnicy dochodzącej do 1,6 m. Jeden z nich (ryc. 70), stosunkowo najlepiej zachowany, zarysował się w warstwie kulturowej w postaci dwóch współśrodkowych kręgów cienkich pasm mocno przepalanej polepy. Wypełnisko pieca stanowiła ziemia, przemieszana z węgielkami drzewnymi i grudkami polepy, oraz zielonkawego koloru bryły o wyglądzie żużla, który poddano analizie w laboratorium Katedry Metalurgii AGH w Krakowie. Procentowy skład chemiczny przebadanej bryły był następujący:

SiO ₂	— 27,68%	Pb	— 10,00%
CaO	— 8,80%	Sn	— 2,00%
Al ₂ O ₃	— 1,90%	MgO	— ślad
S	— 1,20%	As	— ślad
P	— 0,05%	Zn	— ślad
Cu	— 47,68%		

Z powyższej analizy — zdaniem doc. M. Radwana — można wyciągnąć następujące wnioski. Przebadana bryła jest metalem uzyskanym nie z wytopu rudy surowej, „bo nie zawierał żelaza wobec siarki” (M. Radwan). Mógł to być przetop ze względu na obecność obok miedzi także ołowiu i cyny. W tym przypadku krzemionka pochodzi z piasku formierskiego.

4. Palenisko. Opisywane palenisko zarysowało się na głębokości 30 cm w północno-zachodnim krańcu wykopu. Miało ono kształt kolisty o średnicy około 40 cm. Ułożone było dość niedbale z małych amorficznych kwarcytów i piaskowców, których średnica dochodziła do kilkunastu centymetrów.

Wszystkie kamienie paleniskowe były przepalone, jak również warstwa ziemi, znajdująca się pod nimi, wraz z węgielkami drzewnymi i grudkami popely. W palenisku znaleziono nóż żelazny, małą rozłupaną kość, kawałek żuźla z wytopu żelaza i kilkanaście skorup z naczyń obtaczanych z późniejszej fazy okresu wczesnośredniowiecznego. Znaleziony w palenisku inwentarz mógłby wskazywać, iż jest ono reliktem podomowym, za czym przemawiają ponadto występujące w jego sąsiedztwie liczne kawałki popely.

5. *Ceramika*. W wykopie IV znalezionych zostało 2221 ułamków naczyń glinianych wykonanych bez wyjątku ręcznie i następnie obtoczonych na kole. Do ich wyrobu użyto masy ceramicznej złożonej z gliny żółtobrazowej i średnioziarnistego tłucznia granitowego. Obserwacja materiału pozwoliła ustalić kolejne fazy wyrobu naczyń. Dna naczyń wraz z częściami przydennymi formowano z jednego kawałka gliny. Wyższe partie naczyń budowano przez nakładanie na siebie kolejnych taśm, co zaznacza się szczególnie wyraźnie na kilku skorupach, gdzie widoczne jest zachodzenie jednej taśmy na drugą.

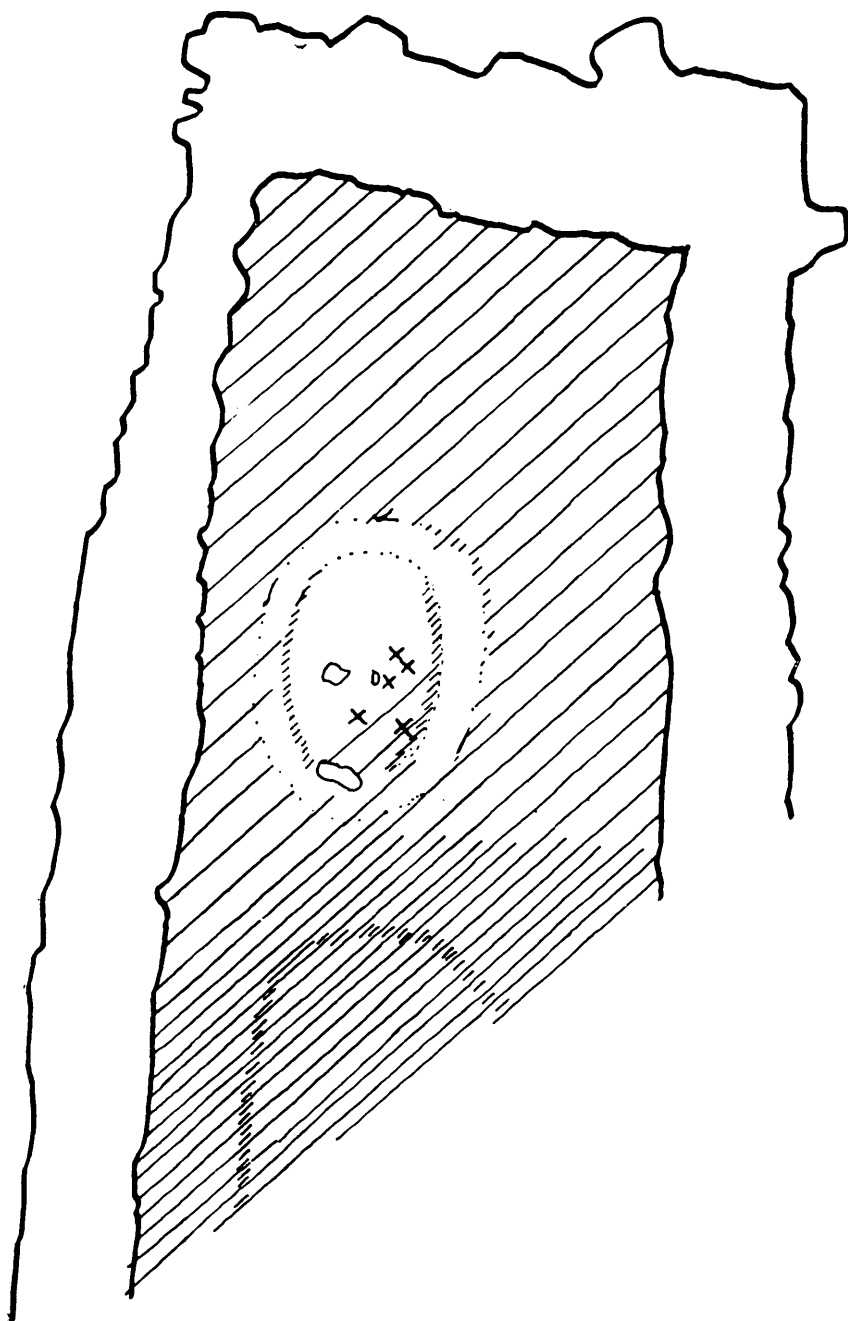
Ślady obtaczania w postaci nitkowatych ciągów najwydatniej zarysowują się na zewnętrznej stronie naczyń, gdzie widoczne są na całej ich wysokości. Trzeba jednak powiedzieć, iż w części przydennej są o wiele słabiej uwidocznione, aniżeli w wyższych partiach. Wydaje się, iż przed obtaczaniem powlecano powierzchnię naczyń silnie rozrzedzonym roztworem gliny, nie zawierającym domieszki schudzającej i dopiero wtedy poddawano je procesowi obtaczania. Powlekanie to miało na celu zmniejszenie porowatości i chropowatości ścianek, cech wynikłych ze stosowania masy ceramicznej, zawierającej dość grubą domieszkę schudzającą. Przy obtaczaniu używano zapewne miękkich kawałków skóry lub szmatek. Na wewnętrznej stronie ścianek ślady obtaczania są na ogół tylko na tych skorupach, które pochodzą z górnej i brzuscowej części naczyń, czasem też na dnach.

Dna naczyń są lekko wklęsłe. Na wszystkich widać ślady stosowania podsypki piasku. Na czterech zachowanych fragmentarycznie bądź w całości dnach występują wypukłe znaki garncarskie, na trzech dnach znak krzyża o równych ramionach, na jednym znak garncarski utworzony jest z 3 ramion w kształcie litery T, rozchodzących się promieniście.

Wylewy naczyń są z reguły silnie odchylone, z wyjątkiem fragmentów z naczyń z cylindryczną szyjką. Zaopatrzone są w kilkunastu wypadkach w okap i wrąb na brzeg pokrywki. Krawędzie mają przeważnie zaokrąglone.

W omawianym materiale nie stwierdzono naczyń z uchami. Większość naczyń, a może nawet wszystkie były zdobione. Najczęściej używanym motywem zdobniczym były proste żłobki poziome, spiralnie pokrywające cały brzusiec lub tylko jego część górną i środkową, a wyjątkowo również część szyjki.

Motywy zdobnicze rzadziej pojawiające się na materiale ceramicznym ze Świętomarzy są następujące: rzędy ukośnych i pionowych bruzd występujące pojedynczo u nasady szyjki, rzędy słupków pionowych na brzuscu, rzędy podwójnych i potrójnych dołków, poziomy ornament jodełkowy, linie zygzakowate, pojedyncze linie i pasma faliste dookoła naczynia. Ponadto na dwóch skorupach znajduje się ornament w postaci karbów na powierzchni. Podobnie jak w wypadku ornamentu żłobków poziomych, wyszczególnione wyżej elementy umieszczano u nasady szyjki lub na brzuscu. Występują one najczęściej obok żłobków poziomo opasujących naczynia.

RYS. J. LEŚNIAK 1960

Ryc. 70. Świętomarz, pow. Iłża. Stanowisko 1, wykop IV, Rzut północnej części budowli kamiennej na głębokości 50 cm

W zakresie kształtu możliwe było wydzielenie z omawianego materiału dwóch typów naczyń. Olbrzymia większość skorup pochodzi z garnków jajowatych bez uch o średnio wydętym brzuścu, bardzo krótkiej szyjce i silnie zazwyczaj odchylonym wylewie. Kilkanaście skorup to ułamki naczyń z cylindryczną szyjką. Nie jest wszakże wykluczone, iż pewna ilość ułamków pochodzi z innych jeszcze form naczyńniowych. Ich wyróżnienie i określenie nie jest jednak możliwe z powodu zbyt drobnego materiału.

Wobec braku całych naczyń trudno jest także ustalić ich wielkość, szczególnie jeśli chodzi o wysokość. Bardziej charakterystyczne fragmenty naczyń rzucają jednak nieco światła na tę sprawę i pozwalają przypuszczać, iż większość naczyń była średnich rozmiarów, o wysokości w granicach 15 — 20 cm. Mniejsza ilość fragmentów pochodzi z naczyń niższych i wyższych od wymienionych na pierwszym miejscu. Średnice wylewów wykazują dość znaczne różnice. 183 fragmenty wylewów zmierzono na kole rekonstrukcyjnym, dzięki czemu można stwierdzić, że najwięcej fragmentów pochodzi z naczyń o średnicy wylewu wynoszącej od 20 do 23 cm. Były to zatem naczynia szeroko-otworowe. Poza tym stwierdzono między innymi 10 fragmentów z naczyń o średnicy od 11 do 15 cm i 44 fragmenty naczyń o średnicy od 25 do 34 cm.

Grubość ścianek naczyń można określić jako średnią, gdyż najczęściej mieści się ona w granicach 0,5—1 cm, rzadko ją tylko przekraczając. Ścianki są koloru brązowego o różnych odcieniach i brunatnego, a wyjątkowo czarnego i popielatego z analogicznymi przełomami. Fragmenty o ściankach popielatobiałych, procentowo nieliczne w stosunku do całości materiału ceramicznego z wykopu IV, pochodzą z naczyń delikatniejszych, o czym świadczy skład gliny, nie zawierającej tłucznia granitowego. Do schudzenia gliny użyto tu piasku. Ścianki wymienionych naczyń są przez to pozbawione chropowatości.

6. Pozostałe materiały. Jak już wyżej zaznaczono, w wykopie IV oprócz fragmentów naczyń znaleziono także inne materiały, do których należą wyroby z żelaza, żużel, ośelka z piaskowca, przęślik z łupku różowego, kości, polepa, węgiel drzewny i osmolone kamienie.

Wśród wyrobów żelaznych znajduje się 5 noży, w tym tylko jeden cały egzemplarz. Wszystkie noże są znacznie skorodowane. Reprezentują one jeden typ. Głównie mają proste, zwężone u wierzchołka, w przekroju trójkątne. Maksymalna szerokość głowni dochodzi do 2 cm, długość w granicach 9 — 12 cm. Kolce noży, zwężone przez podcięcie dwustronne (ryc. 16, 17, 22), osiągają długość 6 cm (ryc. 16). Przekrój ich jest czworokątny, a końce ścieniowane, co ułatwiało osadzenie drewnianego zapewne trzonka.

Z innych przedmiotów żelaznych na uwagę zasługuje obcinarka (sztanca), wykonana z trzech sztabek zespawanych ze sobą (ryc. 24). Dwie z nich tworzą kabłąk zakończony kolcem do osadzenia trzonka, trzecia, uformowana owalnie — najszersza i najcieńsza — stanowi właściwą część pracującą. Zaostrzona dolna jej krawędź przeznaczona była do cięcia. Narzędzie to nie ma analogii w znanych nam materiałach z osad prapolskich, dlatego trudno jest określić jego funkcję. Nie jest wykluczone, iż służyło do produkcji opłatków używanych do celów kościelnych.

Nie udało się również określić innego przedmiotu żelaznego, zachowanego zresztą fragmentarycznie (ryc. 18). Można ewentualnie przyjąć, że jest to fragment szpili. Resztę inwentarza żelaznego stanowią fragmenty kabłąka, analogicznego do okazu znalezionego w wykopie II, oraz ułamki przedmiotów bliżej nie określonych z powodu szcątkowego zachowania.

Z narzędzi kamiennych znaleziono znacznie zużytą osełkę z piaskowca szarego (ryc. 20) oraz ładny okaz przęślika z łupku różowego. Przęśliki z tego surowca uważane są powszechnie za import z okolicy Owruca na Wołyniu²¹.

Stwierdzony w warstwach wykopu IV żużel żelazny występował pospółu z innymi zabytkami. Nie różni się on niczym od żużla z wykopów poprzednich.

Znalezione kości zwierzęce są na ogół drobne, połamane, niektóre przepalone. Nie zostały one niestety opracowane przez specjalistę.

Polepa (42 grudki) jest mało charakterystyczna z braku większych kawałków. Odznacza się silnym przepaleniem i porowatością. Przynajmniej część jej wiąże się z opisanymi wyżej piecami o charakterze metalurgiczno-przetwórczym. Podobnie należy interpretować występujący w warstwach węgiel drzewny i opalone kamienie.

CHARAKTER I CHRONOLOGIA OSADY

Badania archeologiczne na stanowisku 1 w Świętomarzy dają możliwość sformułowania pewnych wniosków dotyczących charakteru i chronologii stwierdzonego osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Mimo przebadania tylko części wzgórza wydaje się, że osadnictwo to skupiało się zasadniczo w jego zachodniej stronie, na wyniosłym cyplu leżącym w widłach Gostkówki i Psarki, oddzielonym ponadto od wschodu wąwozem lessowym. Znajdowała się tam niewielka osada otwarta, jeśli oczywiście pominąć wyszczególnione wyżej naturalne cechy obronne wzgórza, które w pewnym stopniu dawały bezpieczeństwo osadzie. Cechy te — wynikające z właściwości terenu — niewątpliwie zdeterminowały też wybór miejsca pod osadę.

Osiedle składało się z chat drewnianych (?) budowanych na planie prostokąta. Na ślady jednej z nich natrafiono w wykopie III. Część ludności mieszkała w ziemiankach, drażonych w podłożu lessowym; przypuszczalnie miały one charakter mieszkań sezonowych (jamy w wykopie II i IV).

Z zajęć gospodarczych ludności omawianej osady uchwytna jest hodowla, łowiectwo, hutnictwo żelaza i przetwórstwo metali kolorowych oraz garncarstwo. Hodowla i łowiectwo poświadczane są przez materiał osteologiczny, niestety nie poddany dotąd badaniom specjalistycznym, skutkiem czego nie jest znany stosunek procentowy kości zwierząt domowych do kości zwierzęcy łownej.

Za istnieniem hutnictwa żelaza przemawiają liczne okazy żużla i fragmentów ścianek kotlinek piecowych, występujące we wszystkich wykopach w warstwie wczesnośredniowiecznej. Przy jednoczesnym zupełnym braku w materiale uzyskanym z badań na wzgórzu ułamków ceramiki z okresu wpływów rzymskich zdaje się to dowodzić, iż żużel ten nie pochodzi z piecowiska czynnego w okresie rzymskim, lecz wiąże się ściśle z wczesnym średniowieczem.

O przetwórstwie metali, w tym również kolorowych, świadczą fakty stwierdzone w obrębie wykopu IV, gdzie natrafiono na zarysy dużych pieców przetwórczych, z których jeden zawierał bryły stopu odlewniczego o barwie zielonkawej. W świetle tego odkrycia kabłączek znaleziony w wykopie III można uznać za wyrób miejscowy. To samo należy odnieść do wytworów z żelaza, wśród których stosunkowo najliczniejszą grupę stanowią noże.

²¹ J. Kostrzewski, op. cit., s. 206.

Ceramika, używana przez mieszkańców osady świętomarskiej, jest w przeważającej mierze wytworem garncarzy pracujących w tej dziedzinie zawodo-
dowo, o czym świadczy nie tylko rozwinięta technika wykonawstwa, lecz i oznaczanie wyrobów znakami garncarskimi. Używano naczyń różnych roz-
miarów dwojakiego kształtu: jajowatych, z wywiniętymi wylewami, i beczuł-
kowatych, zakończonych cylindryczną szyjką. Były one wykonywane ręcznie
techniką taśmową i następnie silnie obtaczane na kole. Fragmenty naczyń
bez śladów obtaczania były nieliczne, znaleziono je tylko w jednym skupieniu
w obrębie zarysu chaty w wykopie III.

Z wytworów obcej proveniencji znaleziono w osadzie tylko 1 przęślik
z różowego łupku wołyńskiego, będący dowodem pewnego uczestnictwa miesz-
kańców osady w wymianie handlowej polsko-ruskiej.

Duża miąższość warstwy kulturowej i mnogość nagromadzonych w niej
wytworów, głównie garncarskich, świadczą o długotrwałym okresie żywot-
ności osady świętomarskiej. W oparciu o uzyskane w toku badań materiały,
osadę można datować na schyłek wieku XI oraz wieki XII i XIII. Stratygrafia
stanowiska wskazuje na krótkotrwałą przerwę osadniczą, co wiąże się — być
może — z którymś z trzynastowiecznych najazdów tatarskich, które nie omi-
nęły również — jak wiadomo ze źródeł pisanych — terenu Łysogór.

W zakończeniu pracy omawiającej badania nad osadnictwem wczesnośred-
niowiecznym w Świętomarzy pragniemy jeszcze powrócić do koncepcji prof.
Kazimierza Tymienieckiego, którą zacytowaliśmy na początku niniejszego
opracowania. Nasuwa się potrzeba porównania jej z naszymi ustaleniami,
a jednocześnie powstaje pytanie, czy badania archeologiczne ją potwierdziły?

Trzeba od razu powiedzieć, że rozwiązanie problemu osady w Świętoma-
rzy i jej pierwotnego charakteru w obecnym stanie badań nie jest możliwe.
Źródła pisane do historii najstarszej Świętomarzy (J. Długosz), na których
oparł swój wywód K. Tymieniecki, zgoła nic miarodajnego o niej nie mówią.
Natomiast prace wykopaliskowe, mogące dać podstawę źródłową umożliwiają-
jącą określenie początku osady w Świętomarzy i jej charakteru, znajdują się
dopiero w stadium początkowym, pozwalającym zaledwie nakreślić część bo-
gatej niewątpliwie problematyki i wytyczyć kierunki dalszych badań. Z do-
tychczasowych badań archeologicznych wynika, że okres trwania osady
w Świętomarzy przypada na późniejszą, już w pełni chrześcijańską dobę
wczesnego średniowiecza, a ponieważ osada leżała w dobrach biskupów kra-
kowskich, podlegała zatem z pewnością ich ścisłej administracji, której ośro-
dek funkcjonował w pobliskim Tarczku. Nie jest wszakże wykluczone istnie-
nie w Świętomarzy pierwotnego osiedla, sięgającego swymi początkami cza-
sów pogańskich. Należy go szukać jednak poza obrębem wzgórza w widłach
Gostkówki i Psarki, gdzie początki osadnictwa przypadają dopiero na schyłek
wieku XI.

Zygmunt Pyzik

ИССЛЕДОВАНИЯ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ПОСЕЛЕНИЯ
В СВЕНТОМАЖЕ, ПОВ. ИЛЖА

В 1960 году проводились раскопчные исследования раннесредневекового поселения в Свентомаже, повят Илжа. Поселение находилось на лёссовом взгорье в развилке двух небольших рек Псарки и Госткувки.

Были открыты абрис хаты, в плане прямоугольный, землянки жилого характера, фундамент окончателно не определённого каменного строения, остатки перерабатывающих печей, связанных с металлургией железа и цветных металлов, а также большое количество фрагментов глиняных сосудов, изготовленных на гончарном круге, пряслица глиняные и из розового сланца, многочисленный железный инструмент, куски шлака, височный подвесок, кости животных.

Период существования раннесредневекового поселения открытого на взгорье в Свентомаже относится ко времени от конца XI века до XIII века включительно. В более поздний период средневековья на взгорье был построен костёл в готическом стиле (1434 год). Рядом с костёлом возникло кладбище. Могильные ямы уничтожили на значительном пространстве первоначальное расположение культурных слоёв, относящихся ко времени существования на взгорье раннесредневекового поселения.

INVESTIGATIONS IN THE SETTLEMENT OF THE EARLY PERIOD
OF MIDDLE AGES AT ŚWIĘTOMARZ IN THE IŁŻA DISTRICT

In 1960 excavation research on early Middle Ages settlement was carried out at Świętomarz in the Iłża district. The settlement was situated on a loess hill in the forking of two small rivers: the Psarka and the Gostkówka.

There have been unearthed: outline of a hut built on rectangular ground plan and that of a dugout destined for dwelling, foundations of an indefinite stone building, remnants of industrial furnaces pertaining to metallurgy of iron and coloured metals, great number of fragments of clay vessels turned on potter's wheel, also spindles made of clay, as well as those produced of rosy mica; moreover many iron tools, lumps of slag, bones of animals and a small head-band of bronze.

The period of functioning of the early-medieval settlement discovered on the hill at Świętomarz falls on the period from the end of the 11th- up to the 13th centuries inclusively.

In the later-medieval period a Gothic church was built on the said hill (1434).

A burying cemetery has been established beside the church. Grave diggings destructed in a considerable area the primary system of cultural layers on the hill dated from the period of duration of the above mentioned settlement of the early period of Middle Ages.